

Concretisering van de kerndoelen Mens en maatschappij

Kerndoelen voor de onderbouw VO

SLO • nationaal expertisecentrum voor leerplanontwikkeling

Concretisering van de kerndoelen Mens en maatschappij

Kerndoelen voor de onderbouw VO

Enschede, april 2007

Verantwoording

© 2007 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Auteurs: Han Noordink en Gerard Rozing

In opdracht van: Ministerie van OCW

SLO, Stichting Leerplanontwikkeling
Postbus 2041
7500 CA Enschede
Telefoon (053) 4840 207

Inhoud

1.	Inleiding	4
2.	Karakteristiek en kerndoelen leergebied Mens en maatschappij	5
3.	Concretisering van de kerndoelen	7

1. Inleiding

De nieuwe kerndoelen voor de onderbouw (per 1 augustus 2006) zijn globaal geformuleerd. SLO, het nationaal expertisecentrum voor leerplanontwikkeling heeft de opdracht gekregen van het ministerie van OCW om de kerndoelen te concretiseren om docenten zo meer houvast te bieden bij het inrichten van hun onderwijs.

Voor het leergebied Mens en maatschappij gaat het om twaalf kerndoelen. Ze vervangen de tientallen kerndoelen die voorheen golden voor de vakken aardrijkskunde, geschiedenis en economie.

In de karakteristiek van het leergebied (zie hoofdstuk 2) staat beschreven waar het leergebied Mens en maatschappij zich op richt. De nieuwe kerndoelen worden gekenmerkt door een grotere mate van samenhang zowel wat betreft maatschappelijke thema's en verschijnselen als vaardigheden. Van de andere kant zullen docenten aardrijkskunde, geschiedenis en economie er veel van 'hun' vakvaardigheden en vakinhouden in herkennen.

Hoofdstuk 3 bevat de concretisering: alle twaalf kerndoelen zijn in deze publicatie op een min of meer vergelijkbare wijze uitgewerkt.

Telkens gaat het om de volgende onderdelen: het kerndoel zelf; een korte toelichting die het kerndoel typeert; de perspectieven of invalshoeken die van belang zijn; de onderwerpen en begrippen die behandeld kunnen worden; de relatie met (andere) algemene en/of vakspecifieke vaardigheden; enkele voorbeelden van mogelijke leerlingenactiviteiten; doorkijkjes van klassensituaties.

Geprobeerd is om de uitwerkingen van de kerndoelen op twee niveaus nader vorm te geven: vmbo en havo/vwo. Deze tweedeling is toegepast bij de selectie van onderwerpen en begrippen, bij de leerlingenactiviteiten en de doorkijkjes.

De voorbeelden kunnen in principe in alle scenario's gebruikt worden.

Alle uitwerkingen en aanwijzingen zijn nadrukkelijk als voorbeeld bedoeld. Ze geven naar onze mening een rijk palet aan keuzemogelijkheden, variërend van enigszins traditioneel en herkenbaar naar vernieuwend, creatief en uitdagend.

We zijn benieuwd naar uw reactie en mogelijke aanvullingen.

April 2007

Han Noordink en Gerard Rozing (SLO)

h.noordink@slo.nl

g.rozing@slo.nl

2. Karakteristiek en kerndoelen leergebied Mens en maatschappij

Karakteristiek

In dit leergebied staat de persoonlijke betrokkenheid van leerlingen centraal: bij zichzelf en bij ontwikkelingen in de wereld, in het verleden en in de maatschappij om hem heen. Leerlingen moeten immers in de toekomst standpunten bepalen en beslissingen nemen over zaken van persoonlijk en van algemeen belang. Het gaat daarom niet alleen om het begrijpen van verschijnselen in de actuele maatschappelijke werkelijkheid (hoe zit het?), maar ook om het waarderen en beoordelen daarvan (wat vind ik ervan?). Leerlingen in de leeftijd van 12 tot 14 jaar breiden hun leefwereld uit, evenals hun persoonlijke betrokkenheid daarbij. Ze doen dat in een wereld die complex is en voortdurend in verandering.

Het leergebied Mens en maatschappij is erop gericht een kader op te bouwen om die wereld beter te begrijpen. Het leergebied sluit daarbij aan bij de kerndoelen Mens en samenleving, Ruimte en Tijd van het leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld, in het basisonderwijs. Het ruimtelijk perspectief biedt een kader door het besef deel uit te maken van gebieden op verschillende schaal: de directe eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld. Het tijdsperspectief helpt de veranderende wereld te begrijpen vanuit een chronologische samenhang. Het maatschappelijk en economisch perspectief doen dat vanuit het gezichtspunt van de burger als producent en consument, en als deelnemer aan de 'civil society'.

Verwondering over zowel het andere als het eigene is een centrale drijfveer in het leerproces van 12- tot 14- jarigen. Vragen leren stellen, inlevingsvermogen ontwikkelen en een open, verkennende houding aannemen zijn zowel doel als middel. Het uiteindelijke doel is dat leerlingen gestimuleerd worden op informatie gebaseerde, beargumenteerde beslissingen te leren nemen als burgers van een cultureel diverse, democratische samenleving waarin de onderlinge afhankelijkheden groot zijn. Ze moeten leren standpunten te bepalen en te onderbouwen met behulp van veelzijdige informatie. In het leergebied Mens en maatschappij leren leerlingen dan ook wegwijst te worden in verschillende soorten bronnen en deze gericht te gebruiken. Het internet en andere digitale bronnen verdienen daarbij een belangrijke plaats om hun complexiteit, hun aantrekkelijkheid voor leerlingen en hun toenemende communicatieve invloed. In dit leergebied leren leerlingen ook nadrukkelijk de eigen omgeving te gebruiken als bron en onderzoeksobject.

De leerinhoud kan op verschillende manieren aan de orde komen: in één integraal leergebied, in afzonderlijke vakken, in projecten of in mengvormen daarvan. In alle gevallen is het nodig inhoud uit het leergebied in onderlinge samenhang en relatie en met andere vakken of leergebieden aan te bieden. Daardoor krijgen leerlingen inzicht in de samenhang in hun groter wordende leefwereld. Ze leren om binnen democratische kaders de overeenkomsten en verschillen tussen mensen te waarderen en te respecteren, en dat te uiten in betrokkenheid op zichzelf, elkaar en de omgeving.

Kerndoelen

36. De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen, en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.

37. De leerling leert een kader van tien tijdvakken te gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen. De leerling leert hierbij over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken:

- tijd van jagers en boeren (prehistorie tot 3000 voor Chr.);
- tijd van Grieken en Romeinen (3000 voor Chr. – 500 na Chr.);
- tijd van monniken en ridders (500 – 1000);
- tijd van steden en staten (1000 – 1500);
- tijd van ontdekkers en hervormers (1500 – 1600);
- tijd van regenten en vorsten (1600 – 1700);
- tijd van pruiken en revoluties (1700 – 1800);
- tijd van burgers en stoommachines (1800 – 1900);
- tijd van wereldoorlogen (1900 – 1950), en

- tijd van televisie en computer (1950 – heden).

De leerling leert daarbij in elk geval de relatie te leggen tussen de gebeurtenissen en ontwikkelingen in de 20e eeuw (waaronder de Wereldoorlogen en de Holocaust), en hedendaagse ontwikkelingen.

38. De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld te gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in hun omgeving te plaatsen.

39. De leerling leert een eenvoudig onderzoek uit te voeren naar een actueel maatschappelijk verschijnsel en de uitkomsten daarvan te presenteren.

40. De leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen, en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.

41. De leerling leert de atlas als informatiebron te gebruiken en kaarten te lezen en te analyseren om zich te oriënteren, zich een beeld van een gebied te vormen of antwoorden op vragen te vinden.

42. De leerling leert in eigen ervaringen en in de eigen omgeving effecten te herkennen van keuzes op het gebied van werk en zorg, wonen en recreëren, consumeren en budgetteren, verkeer en milieu.

43. De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, en leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen.

44. De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn.

45. De leerling leert de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen voor zichzelf, Nederland en de wereld.

46. De leerling leert over de verdeling van welvaart en armoede over de wereld, hij leert de betekenis daarvan te zien voor de bevolking en het milieu, en relaties te leggen met het (eigen) leven in Nederland.

47. De leerling leert actuele spanningen en conflicten in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond, en leert daarbij de doorwerking ervan op individuen en samenleving (nationaal, Europees en internationaal), de grote onderlinge afhankelijkheid in de wereld, het belang van mensenrechten en de betekenis van internationale samenwerking te zien.

3. Concretisering van de kerndoelen

Dit hoofdstuk bevat de concretisering van de twaalf kerndoelen van het leergebied Mens en maatschappij. Al de kerndoelen zijn op een min of meer vergelijkbare wijze uitgewerkt.

Het gaat daarbij om de volgende onderdelen:

- het kerndoel zelf;
- een korte toelichting die het kerndoel typeert;
- de perspectieven of invalshoeken die van belang zijn;
- de onderwerpen en begrippen die behandeld kunnen worden;
- de relatie met (andere) algemene en/of vakspecifieke vaardigheden;
- enkele voorbeelden van mogelijke leerlingactiviteiten;
- doorkijkjes van klassensituaties.

Enkele onderdelen behoeven een nadere toelichting.

- De *perspectieven* verwijzen voor een groot deel naar de perspectieven die ook in de karakteristiek van het leergebied genoemd worden. Door een maatschappelijk probleem of verschijnsel vanuit verschillende perspectieven of invalshoeken te belichten kunnen leerlingen zicht krijgen op de complexe maatschappelijke werkelijkheid. De volgende perspectieven zijn genoemd: ruimtelijk; tijd; sociaal cultureel; economisch; natuurlijk / milieu; politiek; individueel/persoonlijk. Per kerndoel is steeds aangegeven welke perspectieven met name of enigszins van belang zijn.

Bij de verschillende perspectieven horen vragen die leerlingen zich bij een maatschappelijk probleem of verschijnsel kunnen stellen. In feite gaat het om de betekenisvolle vragen zoals die ook in het eerste kerndoel (kerndoel 36) genoemd worden. In de uitwerking van dit kerndoel zijn (voorbeelden van) betekenisvolle vragen gegeven.

- De opsomming van *onderwerpen en begrippen* spreekt voor zich. Het gaat om mogelijke begrippen en onderwerpen die in het kader van het kerndoel aan de orde kunnen komen. Het is geen uitputtende lijst en zeker niet voorschrijvend van karakter.

- De *algemene en vakspecifieke vaardigheden* worden benoemd voor zover ze een relevante verbinding hebben met de vaardigheid of het thema van het kerndoel.

- De voorbeelden van *leerlingactiviteiten* spreken voor zich. De voorbeelden geven een indicatie hoe de behandeling van het kerndoel gestalte kan krijgen.

- De *doorkijkjes* zijn het meest concreet. Het zijn inspirerende en soms ook heel herkenbare schetsen van klassensituaties.

De uitwerkingen van de kerndoelen zijn waar mogelijk op twee niveaus ingevuld: vmbo (BKG) en havo/vwo (evt. vmbo GT). Deze tweedeling is toegepast bij de selectie van onderwerpen en begrippen, bij de leerlingactiviteiten en de doorkijkjes. Ons advies is om zo veel mogelijk naar uitwerkingen op beide niveaus te kijken. Vaak kan door enige aanpassing een vmbo voorbeeld ook op havo/vwo worden toegepast en omgekeerd.

Zoals in de inleiding vermeld kunnen de voorbeelden in principe in alle scenario's gebruikt worden; zowel voor scholen die een geïntegreerd leergebied willen vormgeven als scholen waar de afzonderlijke vakken aardrijkskunde, geschiedenis en economie (eventueel ook levensbeschouwelijke vorming / godsdienst) op het rooster blijven, al dan niet aangevuld met vakoverstijgende projectactiviteiten.

Over de kerndoelen zelf moet nog een opmerking gemaakt worden. Als we kijken naar de twaalf kerndoelen voor het leergebied Mens en maatschappij, dan is globaal een tweedeling te maken. De eerste zes kerndoelen (36 tot en met 41) zijn overkoepelend van aard of betreffen een specifieke (vak- of algemene) vaardigheid. Ook de tien tijdvakken (kerndoel 37) en het eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld (kerndoel 38) vallen er onder. De laatste zes kerndoelen (42 tot en met 47) bevatten verschillende maatschappelijke thema's, onderwerpen, verschijnselen en problemen. Ze zijn meer inhoudelijk van aard.

De eerste zes kerndoelen zullen in de praktijk vrijwel steeds behandeld of geoefend worden in relatie met de onderwerpen uit de laatste zes kerndoelen. Om die reden zijn hier bij de uitwerkingen regelmatig verwijzingen gemaakt naar de uitwerkingen van leerlingactiviteiten en doorkijkjes van de laatste kerndoelen.

Kerdoel 36	De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen, en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.
Toelichting	<p>Dit kerndoel is bij uitstek te zien als het overkoepelende kerndoel waarin het leergebied Mens en maatschappij te 'vangen' is. Heel compact wordt aangegeven wat het leergebied bestudeert (maatschappelijke kwesties en verschijnselen), hoe dit dient te gebeuren (door betekenisvolle vragen te stellen), waartoe dit leidt (een beargumenteerd standpunt) en welke houding daarbij van belang is (respectvol).</p> <p>Voor het stellen van betekenisvolle vragen is het goed dat leerlingen leren om maatschappelijke kwesties en verschijnselen altijd van meerdere kanten te belichten waardoor een min of meer evenwichtig beeld gevormd kan worden. De verschillende perspectieven kunnen daarbij telkens een goed handvat zijn. De perspectieven en de bijbehorende relevante vragen die gesteld kunnen worden, zijn hieronder nader toegelicht. De verschillende perspectieven en vragen leiden ook naar verschillende soorten bronnen die gebruikt kunnen worden.</p> <p>Voor het geven van een beargumenteerd standpunt is kennis van een kwestie of verschijnsel een voorwaarde. Geen mening zonder (enige) voorkennis. En bij een beargumenteerd standpunt horen afwegingen en keuzes.</p> <p>Bij het verdedigen van een standpunt en het respectvol omgaan met kritiek spelen communicatieve vaardigheden een rol; een algemene vaardigheid, die in het onderwijs in meerdere vakken en leergebieden voortdurend geoefend wordt.</p>

<i>Perspectief</i>	<i>Betekenisvolle vragen (onder meer):</i>	<i>Methodische begrippen</i>
Ruimtelijk	<ul style="list-style-type: none"> - Waar speelt de kwestie / het verschijnsel* zich af? - Wat zijn voor de kwestie relevante kenmerken van die omgeving? - Op welke schaal doet de kwestie zich voor? - Waarom speelt de kwestie juist daar? - Speelt de kwestie ook elders? 	schaal, ruimte, regio
Tijd	<ul style="list-style-type: none"> - Wanneer (in welk tijdvak) speelt de kwestie? - Wat zijn voor de kwestie relevante kenmerken van die tijd? - Welke veranderingen hebben zich t.a.v. deze kwestie voor gedaan? (veranderingen in één periode, maar ook veranderingen in de loop van de tijd; de vergelijking toen en nu) - Speelt de kwestie ook in andere tijden? - Zijn er oorzaken uit het verleden t.a.v. de kwestie aan te wijzen? - Op welk type bronnen is de informatie gebaseerd en is deze informatie 	tijdsindelingen (de periodes/ tijdvakken), verandering, continuïteit, overeenkomst, verschil, oorzaak, gevolg

<i>Perspectief</i>	<i>Betekenisvolle vragen (onder meer):</i>	<i>Methodische begrippen</i>
	betrouwbaar?	
Sociaal / cultureel	<ul style="list-style-type: none"> - Wie zijn er bij de kwestie betrokken? - Wat is hun visie/zijn hun belangen? - Waarom hebben ze deze visie en/of belang? - Welke waarden en normen spelen een rol t.a.v. de kwestie? - Welke rol speelt ethiek/levensbeschouwing bij de verschillende visies? 	<p>macht, belangen, cultuur, socialisatie, sociale verschillen</p> <p>waarden, normen, religieuze stromingen, grondrechten</p>
Economisch	<ul style="list-style-type: none"> - Welke keuzes kunnen er gemaakt worden in deze kwestie (consumenten, bedrijven, overheid)? - Welke gevolgen heeft deze kwestie voor de welvaart/welzijn van individuen of de totale bevolking? - Speelt de markt of de overheid een rol in deze kwestie en welke rol is dat? 	<p>schaarste, vraag-aanbod, consumptie-productie</p> <p>arbeid, inkomen, inkomsten, uitgaven</p>
Natuurlijk / milieu	<ul style="list-style-type: none"> - Heeft de kwestie van doen met het natuurlijk milieu, met de levende en niet levende natuurlijke omgeving? - Welke invloed heeft de mens op het milieu en zijn omgeving? 	<p>aarde, water, lucht, bodem</p> <p>leven, duurzaamheid</p>
Politiek	<ul style="list-style-type: none"> - Welke besluitvorming is er t.a.v. van de kwestie? - Welke visie hebben politieke partijen t.a.v. deze kwestie? - Hoe kan er t.a.v. de kwestie invloed op de politieke besluitvorming uitgeoefend worden? - Wie heeft er macht in deze kwestie? 	<p>democratie, invloed, macht, ideologie, belang</p>
Persoonlijk/ individueel	<ul style="list-style-type: none"> - Speelt de kwestie ook in mijn eigen omgeving/heeft de kwestie betrekking op mijn eigen leven? - Vind ik het belangrijk/ waardevol voor mijn eigen leven? - Kan ik er wat mee doen? - Welke visie heb ik t.a.v. de kwestie en waarom? 	<p>mening, standpunt, betrokkenheid, eigen verantwoordelijkheid</p>

* Nb. In het kerndoel 36 gaat het om maatschappelijke kwesties en verschijnselen. Voor het gemak is steeds in het overzicht met perspectieven en betekenisvolle vragen de aanduiding 'kwestie' gebruikt. Het kan hier (vrijwel) steeds ook om een verschijnsel gaan.

	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
Maatschappelijke kwesties en verschijnselen	<ul style="list-style-type: none"> - Onze multiculturele klas - Klimaatsverandering - Rechten en plichten - Zijn we allemaal wereldburger? 	<ul style="list-style-type: none"> - Internationale samenwerking - Broeikaseffect, klimaatsverandering en zeespiegelstijging - Mensenrechten - Is de welvaart in de wereld rechtvaardig verdeeld?

	<ul style="list-style-type: none"> - Water: schaarste en overvloed - Oorlog is van alle tijden - Jongerencultuur - Meer vrije tijd: meer recreatie - Welvaart of welzijn; en voor wie? - Leefbaarheid van je woonomgeving - De toekomst van ons land - Consumeren of 'consuminderen'? 	<ul style="list-style-type: none"> - Nederland als multiculturele samenleving - Duurzaamheid - Jongerencultuur - Leefbaarheid van je woonomgeving - De toekomst van ons land
Samenhang in vaardigheden	<p>Naast de genoemde communicatieve vaardigheden kunnen ook de (eenvoudige) onderzoeksvaardigheden (kerndoel 39) bij dit kerndoel aan de orde komen als leerlingen een maatschappelijke kwestie of verschijnsel nader moeten verkennen.</p> <p>Verder is er een relatie te leggen met de geschiedkundige en aardrijkskundige vaardigheden:</p> <p>40. De leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.</p> <p>41. De leerling leert de atlas als informatiebron te gebruiken en kaarten te lezen en te analyseren om zich te oriënteren, zich een beeld van een gebied te vormen of antwoorden op vragen te vinden.</p>	
Leerlingen-activiteiten en doorkijkjes	Zie de voorbeelden bij (met name) de kerndoelen 42 tot en met 47	

Kerndoel 37	<p>De leerling leert een kader van tien tijdvakken te gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen. De leerling leert hierbij over belangrijke historische personen en gebeurtenissen en over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: tijd van jagers en boeren (prehistorie tot 50 v. Chr.), tijd van Grieken en Romeinen (3000 v. Chr. – 500 na Chr.), tijd van monniken en ridders (500 – 1000), tijd van steden en staten (1000 – 1500), tijd van ontdekkers en hervormers (1500 – 1600), tijd van regenten en vorsten (1600 – 1700), tijd van pruiken en revoluties (1700 – 1800), tijd van burgers en stoommachines (1800 – 1900), tijd van wereldoorlogen (1900 – 1950), tijd van televisie en computer (1950 – heden).</p> <p>De leerling leert daarbij in elk geval de relatie te leggen tussen de gebeurtenissen en ontwikkelingen in de 20^e eeuw (waaronder de Wereldoorlogen en de Holocaust), en hedendaagse ontwikkelingen.</p>
Toelichting	<p>In haar advies 'Verleden, heden en toekomst' ziet de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming (Commissie de Rooy) de ontwikkeling van historisch besef als de belangrijkste doelstelling van het geschiedenisonderwijs. Historisch besef wordt gekarakteriseerd door de complexe relatie tussen interpretatie van het verleden aan de ene kant en de perceptie van de werkelijkheid aan de andere kant. Historisch besef omvat meer dan alleen maar kennis van of zuivere belangstelling voor geschiedenis; het omvat de samenhang tussen de interpretatie van het verleden, het begrijpen van het heden en het perspectief op de toekomst.</p> <p>Eén van de problemen van het vak geschiedenis is, dat het lijkt te bestaan uit een onoverzienbare hoeveelheid weinig systematisch samenhangende feitelijke gegevens. Deze hoedanigheid maakt het vak voor leerlingen moeilijk om te leren. Bijna alles komt één keer aan de orde om daarna nooit meer te kunnen worden gebruikt of toegepast. Dat is een probleem. Wat niet wordt herhaald, gebruikt of toegepast, wordt niet alleen gemakkelijk vergeten, het is leerlingen ook moeilijk duidelijk te maken waarom ze dat eigenlijk moeten leren. De commissie is daarom op zoek gegaan naar een gemeenschappelijk kader, dat de leerlingen kunnen gebruiken als instrumenten om personen, gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen historisch te plaatsen. Het praktische nut van het leren en onthouden van een zekere hoeveelheid algemene historische kennis zal leerlingen hierdoor duidelijker worden. In de loop van hun schoolloopbaan zullen zij zich immers geleidelijk steeds beter in de tijd leren oriënteren. Oriëntatiekennis is een onmisbaar hulpmiddel bij de ontwikkeling van historisch besef.</p>
Perspectieven / invalshoeken	<ul style="list-style-type: none"> ☐ ruimtelijk ☒ tijd ☐ sociaal cultureel ☐ economisch ☐ natuurlijk/milieu ☐ politiek ☐ persoonlijk/individueel <p>Nb. Bij de behandeling van de afzonderlijke tijdvakken kunnen verschillende perspectieven (al naar gelang het onderwerp) belicht worden.</p>

	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
Begrippen en onderwerpen	<p>tijd van jagers en boeren (prehistorie tot 50 v. Chr.)</p> <ul style="list-style-type: none"> - levenswijze van jagers-verzamelaars - ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen <p>tijd van Grieken en Romeinen (3000 v. Chr. – 500 na Chr.)</p> <ul style="list-style-type: none"> - verspreiding van Grieks-Romeinse cultuur en confrontatie met Germaanse cultuur - christendom in Romeinse Rijk: van verboden tot enig toegestane godsdienst <p>tijd van monniken en ridders (500 – 1000)</p> <ul style="list-style-type: none"> - verspreiding van het christendom in Europa - ontstaan en verspreiding van de islam - hofstelsel en horigheid <p>tijd van steden en staten (1000 – 1500)</p> <ul style="list-style-type: none"> - opkomst van handel en ontstaan van steden - opkomst van stedelijke burgerij en toenemende zelfstandigheid van steden - tijd van staatsvorming en centralisatie <p>tijd van ontdekkers en hervormers (1500 – 1600)</p> <ul style="list-style-type: none"> - begin van Europese overzeese expansie - Reformatie en splitsing in christelijke kerk 	<p>tijd van jagers en boeren (prehistorie tot 50 v. Chr.)</p> <ul style="list-style-type: none"> - levenswijze van jagers-verzamelaars - ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen - ontstaan van de eerste stedelijke gemeenschappen <p>tijd van Grieken en Romeinen (3000 v. Chr. – 500 na Chr.)</p> <ul style="list-style-type: none"> - verspreiding van Grieks-Romeinse cultuur en confrontatie met Germaanse cultuur - christendom in Romeinse Rijk: van verboden tot enig toegestane godsdienst - burgerschap en wetenschappelijk denken in de Griekse stadstaat <p>tijd van monniken en ridders (500 – 1000)</p> <ul style="list-style-type: none"> - verspreiding van het christendom in Europa - ontstaan en verspreiding van de islam - hofstelsel en horigheid - verhouding tussen heer en vazal <p>tijd van steden en staten (1000 – 1500)</p> <ul style="list-style-type: none"> - opkomst van handel en ontstaan van steden - opkomst van stedelijke burgerij en toenemende zelfstandigheid van steden - tijd van staatsvorming en centralisatie - strijd tussen kerk en staat <p>tijd van ontdekkers en hervormers (1500 – 1600)</p> <ul style="list-style-type: none"> - begin van Europese overzeese expansie - Reformatie en splitsing in christelijke kerk

	<ul style="list-style-type: none"> - de Opstand en het ontstaan van een onafhankelijke Nederlandse staat <p>tijd van regenten en vorsten (1600 – 1700)</p> <ul style="list-style-type: none"> - ontstaan van handelskapitalisme en begin van wereldeconomie - burgerlijk bestuur, stedelijke cultuur in Nederland - het streven van vorsten naar absolute macht <p>tijd van pruiken en revoluties (1700 – 1800)</p> <ul style="list-style-type: none"> - slavenarbeid op plantages; opkomst van abolitionisme - streven naar grondrechten en politieke invloed van de burgerij in de Franse en Bataafse revolutie <p>tijd van burgers en stoommachines (1800 – 1900)</p> <ul style="list-style-type: none"> - ontstaan van het parlementair stelsel, toename van volksinvloed - industriële revolutie en opkomst van emancipatiebewegingen - modern imperialisme <p>tijd van wereldoorlogen (1900 – 1950)</p> <ul style="list-style-type: none"> - economische wereldcrisis - racistisch en totalitair karakter van nationaal-socialisme - Duitse bezetting en jodenvervolgning <p>tijd van televisie en computer</p>	<ul style="list-style-type: none"> - de Opstand en het ontstaan van een onafhankelijke Nederlandse staat - veranderend mens- en wereldbeeld in de Renaissance <p>tijd van regenten en vorsten (1600 – 1700)</p> <ul style="list-style-type: none"> - ontstaan van handelskapitalisme en begin van wereldeconomie - burgerlijk bestuur, stedelijke cultuur in Nederland - het streven van vorsten naar absolute macht - de wetenschappelijk evolutie <p>tijd van pruiken en revoluties (1700 – 1800)</p> <ul style="list-style-type: none"> - slavenarbeid op plantages; opkomst van abolitionisme - streven naar grondrechten en politieke invloed van de burgerij in de Franse en Bataafse revolutie - het denken over staat en maatschappij in de Verlichting <p>tijd van burgers en stoommachines (1800 – 1900)</p> <ul style="list-style-type: none"> - ontstaan van het parlementair stelsel, toename van volksinvloed - industriële revolutie en opkomst van emancipatiebewegingen - modern imperialisme - politiek-maatschappelijke stromingen: nationalisme, liberalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme <p>tijd van wereldoorlogen (1900 – 1950)</p> <ul style="list-style-type: none"> - economische wereldcrisis - racistisch en totalitair karakter van nationaal-socialisme - Duitse bezetting en jodenvervolgning - totalitair karakter van communistisch politiek systeem <p>tijd van televisie en computer</p>
--	---	--

	<p>(1950 – heden)</p> <ul style="list-style-type: none"> - nationalistische bewegingen in koloniën, streven naar onafhankelijkheid - blokvorming tussen Oost en West, Koude Oorlog - sociaal-culturele verandering en toenemende pluriformiteit vanaf jaren '60 	<p>(1950 – heden)</p> <ul style="list-style-type: none"> - nationalistische bewegingen in koloniën, streven naar onafhankelijkheid - blokvorming tussen Oost en West, Koude Oorlog - sociaal-culturele verandering en toenemende pluriformiteit vanaf jaren '60 - Europese integratie
Samenhang in vaardigheden	<ul style="list-style-type: none"> – betekenisvolle vragen stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen (kerndoel 36); – standpuntbepaling (36); – eigentijds beeld van Nederland, Europa en wereld gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in de omgeving te plaatsen (38); – historische bronnen gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen (40). <p>Verder is er ook een relatie met kerndoel 47: de leerling leert actuele spanningen, conflicten en oorlogen in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond en leert daarbij de doorwerking ervan op individuen en samenleving.</p>	
Leerlingen-activiteiten en doorkijkjes	<p>Voor zowel vmbo als havo/vwo leerlingen is het van belang dat leerlingen een goed overzicht krijgen van de tien tijdvakken. Dat kan bijvoorbeeld op de volgende wijze.</p> <p>Leerlingen maken op een groot vel papier een grote balk met daarop alle tien tijdvakken met de symbolen en jaartallen. Boven en onder de tijdbalk tekenen zij vijf grote vierkanten. Onder iedere vierkant een aantal regels wit.</p> <p>Leerlingen krijgen een knipvel waarop tien tekeningen/afbeeldingen staan. Per afbeelding/tekening een korte toelichting. Per tijdvak is één tekening/afbeelding beschikbaar. Ze zoeken de afbeelding/tekening die bij het eerste tijdvak hoort en plakken dit in het vierkant op de juiste plaats bij de tijdbalk. De naam van het tijdvak schrijven ze op en ook noteren ze wat zij al van het tijdvak weten. Op deze manier worden de juiste afbeeldingen/tekeningen op de juiste plaats bij de tijdbalk geplakt.</p> <p>Hieronder volgt een opsomming van mogelijke deelonderwerpen per tijdvak, die (bijvoorbeeld) in de vorm van verhalen in de klas aan de orde kunnen komen. De verhalen zijn voor een groot deel terug te vinden in 'Ooggetuigen van de wereldgeschiedenis' van Geert Mak en René van Stipriaan (Prometheus, Amsterdam)</p>	
	<p>VMBO (BKG)</p> <p>tijd van jagers en boeren (prehistorie tot 50 v. Chr.)</p> <ul style="list-style-type: none"> - in Frankrijk maken jagers schilderijen in grotten - in Mesopotamië gaan mensen gevonden zaden zaaien en 	<p>Havo Vwo (vmbo GT)</p> <p>tijd van jagers en boeren (prehistorie tot 50 v. Chr.)</p> <ul style="list-style-type: none"> - in Frankrijk maken jagers schilderijen in grotten - in Mesopotamië gaan mensen gevonden zaden zaaien en

	<p>dieren temmen</p> <p>tijd van Grieken en Romeinen (3000 v. Chr. – 500 na Chr.)</p> <ul style="list-style-type: none"> - de Romeinen bouwen een grote legerplaats aan de Waal - de opstand van Julius Civilus - Nero en de brand van Rome <p>tijd van monniken en ridders (500 – 1000)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Karel de Grote wordt tot keizer gekroond - Mohammed ziet in een visioen aartsengel Gabriël - Boer Bodo vervult zijn plichten voor de monniken van het domein Villaris <p>tijd van steden en staten (1000 – 1500)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Floris V geeft tolvrjheid aan de Amsterdammers - In Den Bosch wordt de Sint Jan gebouwd - Jeanne d"Arc voert het Franse leger aan tegen de Engelsen en wordt door hen als heks verbrand <p>tijd van ontdekkers en hervormers (1500 – 1600)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Columbus zet voet op Amerikaanse bodem - Willem van Oranje wordt in Delft vermoord - Cortez veroveret het Rijk van de Azteken - Luther publiceert de 95 stellingen 	<p>dieren temmen</p> <ul style="list-style-type: none"> - de bewoners van Jericho bouwen een muur om hun stad <p>tijd van Grieken en Romeinen (3000 v. Chr. – 500 na Chr.)</p> <ul style="list-style-type: none"> - de Romeinen bouwen een grote legerplaats aan de Waal - de opstand van Julius Civilus - Nero en de brand van Rome - De lijkrede van Pericles <p>tijd van monniken en ridders (500 – 1000)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Karel de Grote wordt tot keizer gekroond - Mohammed ziet in een visioen aartsengel Gabriël - Boer Bodo vervult zijn plichten voor de monniken van het domein Villaris <p>tijd van steden en staten (1000 – 1500)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Floris V geeft tolvrjheid aan de Amsterdammers - In Den Bosch wordt de Sint Jan gebouwd - Jeanne d"Arc voert het Franse leger aan tegen de Engelsen en wordt door hen als heks verbrand - Keizer Hendrik IV verschijnt in Canossa in boetekleed voor paus Gregorius VII <p>tijd van ontdekkers en hervormers (1500 – 1600)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Columbus zet voet op Amerikaanse bodem - Willem van Oranje wordt in Delft vermoord - Cortez veroveret het Rijk van de Azteken - Luther publiceert de 95 stellingen - Galileï wordt door een kerkelijke rechtbank gedwongen zijn opvattingen te herroepen
--	---	---

<p>tijd van regenten en vorsten (1600 – 1700)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Cornelis de Houtman keert terug van de eerste reis naar Indië - Op de Dam in Amsterdam wordt een nieuw stadhuis gebouwd - De gebroeders de Witt worden vermoord - Beeldenstorm in Antwerpen - Handelaren van de WIC ruilen in Accra slaven tegen vuurwapens en buskruit <p>tijd van pruiken en revoluties (1700 – 1800)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Franse legers trekken samen met patriotten de Waal over - Benjamin Franklin pleit in het congres van de VS in 1790 voor afschaffing van de slavernij - Tijdens de Franse Revolutie wordt Lodewijk XVI onthoofd <p>tijd van burgers en stoommachines (1800 – 1900)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Willem II wordt van conservatief tot liberaal - Regout en de kinderarbeid - Domela Nieuwenhuis en de Arbeidswet van 1889 - Afrika wordt verdeeld op een congres in Berlijn <p>tijd van wereldoorlogen (1900 – 1950)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Opstand in de Jordaan - Anne Frank schrijft haar dagboek - In de VS start Roosevelt in het kader van de New Deal het Tennessee Valley Project - Machtigingswet in de Rijksdag (1933) - Razzia in de Amsterdamse Jodenbuurt in februari 1941 	<p>tijd van regenten en vorsten (1600 – 1700)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Cornelis de Houtman keert terug van de eerste reis naar Indië - Op de Dam in Amsterdam wordt een nieuw stadhuis gebouwd - De gebroeders de Witt worden vermoord - Beeldenstorm in Antwerpen - Handelaren van de WIC ruilen in Accra slaven tegen vuurwapens en buskruit - Newton ontdekt de wetten van de zwaartekracht <p>tijd van pruiken en revoluties (1700 – 1800)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Franse legers trekken samen met patriotten de Waal over - Benjamin Franklin pleit in het congres van de VS in 1790 voor afschaffing van de slavernij - Tijdens de Franse Revolutie wordt Lodewijk XVI onthoofd - Montesquieu schrijft zijn verhandelingen over de scheiding der machten <p>tijd van burgers en stoommachines (1800 – 1900)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Willem II wordt van conservatief tot liberaal - Regout en de kinderarbeid - Domela Nieuwenhuis en de Arbeidswet van 1889 - Afrika wordt verdeeld op een congres in Berlijn - In verschillende Europese steden breken revoluties uit <p>tijd van wereldoorlogen (1900 – 1950)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Opstand in de Jordaan - Anne Frank schrijft haar dagboek - In de VS start Roosevelt in het kader van de New Deal het Tennessee Valley Project - Machtigingswet in de Rijksdag (1933) - Razzia in de Amsterdamse Jodenbuurt in februari 1941
--	---

	<p>tijd van televisie en computer (1950 – heden)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bouw van de Berlijnse Muur - Rookbommen tijdens het huwelijk van Beatrix in 1966 - Soekarno wordt gevangen genomen tijdens de tweede politionele actie (1948) - Cuba crisis in 1962 - Dolla Mina demonstreert voor 'baas in eigen buik' 	<ul style="list-style-type: none"> - Boecharin bekent tijdens een showproces zijn 'misdaden' tegen Stalin <p>tijd van televisie en computer (1950 – heden)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bouw van de Berlijnse Muur - Rookbommen tijdens het huwelijk van Beatrix in 1966 - Soekarno wordt gevangen genomen tijdens de tweede politionele actie (1948) - Cuba crisis in 1962 - Dolla Mina demonstreert voor 'baas in eigen buik' - In Maastricht besluiten Europese landen een gezamenlijke munt in te voeren
--	--	---

Kerdoel 38	De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld te gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in hun eigen omgeving te plaatsen.	
Toelichting	<p>Het kennismaken met de wereld om je heen (in de ruime zin van het woord, van dichtbij tot veraf) staat van oudsher centraal in het schoolvak aardrijkskunde.</p> <p>Het is de bedoeling dat leerlingen zich kunnen oriënteren op datgene wat ze in de wereld op zich heen zien gebeuren; het betreft een basaal geografisch wereldbeeld.</p> <p>Allerlei maatschappelijke verschijnselen, kwesties en ontwikkelingen hebben hun neerslag in de ruimte. Van belang is dat leerlingen dit onderkennen en kunnen benoemen: in verschillende gebieden, maar ook op verschillende schaalniveaus. Centraal staan dan telkens de vragen: 'waar' en 'waarom daar'. Een stap verder gaan we als voor leerlingen duidelijk wordt dat ruimtelijke ontwikkelingen verband houden met elkaar en elkaar beïnvloeden. Kortom als leerlingen verschijnselen kunnen plaatsen in een ruimtelijke context, waarbij het gaat om overeenkomsten, verschillen en relaties tussen gebieden.</p> <p>Binnen dit kerndoel bestuderen we de mens in zijn leefomgeving en het effect van het gedrag van de mens op die omgeving. Het gaat dan zowel om de sociale omgeving als de fysieke omgeving, met andere woorden om zowel de samenleving als de natuur.</p> <p>Dit kerndoel is vooral ruimtelijk en dus geografisch van karakter. Dat wil niet zeggen dat de andere invalshoeken die voor het leergebied bepalend zijn buiten beeld blijven. Integendeel. Bij het bestuderen van de verschillende gebieden komen steeds ook sociale, culturele, fysieke, politieke en/of persoonlijke aspecten aan de orde.</p> <p>De eigen omgeving kan object van studie zijn, maar ook als context gebruikt worden waarin maatschappelijke problemen en verschijnselen aan de orde worden gesteld. Bij het leren kennen van de eigen omgeving gaat het in principe om de vier A's: areaal (gebied), artefacten (inrichtingselementen), actoren (bewoners) en activiteiten (zie ook kerndoel 42).</p>	
Perspectieven / invalshoeken	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ruimtelijk ○ tijd ◆ sociaal cultureel (enigszins) ◆ economisch (enigszins) ◆ natuurlijk/milieu ◆ politiek (enigszins) ◆ persoonlijk/individueel (enigszins) 	
	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
Begrippen en onderwerpen	In principe gelden de onderwerpen die bij havo/vwo genoemd zijn ook voor het vmbo. In de praktijk zal in het vmbo vooral een keuze gemaakt worden voor de onderwerpen die minder complex	<p>Wereld:</p> <ul style="list-style-type: none"> - klimaat- en vegetatiezones - reliëf, gebergtevorming, vulkanisme, aardbevingen

	<p>(bijvoorbeeld bepaalde milieuproblemen), minder uitgebreid (bijvoorbeeld alleen het landschap in je eigen omgeving) en meer leerling nabij (je eigen dorp en stad) van aard zijn.</p> <p>Specifieke onderwerpen die voor vmbo leerlingen interessant en toegankelijk zijn: natuurrampen; verschillen in het leven van alledag in diverse gebieden; de gevolgen van Europese en mondiale ontwikkelingen voor je eigen leven.</p> <p>Minder in aanmerking komen de economische kenmerken van gebieden, handelsrelaties en aspecten van ruimtelijke ordening.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - mondiale milieuproblemen: ontbossing, erosie, verwoestijning, broeikaseffect - spreiding en groei van de bevolking - gebieden met een verschillende economische ontwikkeling; handelsrelaties <p>Europa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - klimaat- en vegetatiezones - (grensoverschrijdende) milieuproblemen - spreiding en groei van de bevolking - gebieden met een verschillende economische ontwikkeling; handelsrelaties <p>Nederland:</p> <ul style="list-style-type: none"> - strijd tegen het water - landschap van hoog en laag - milieuproblemen (lucht-, bodem-, water-) - bevolking: spreiding, leeftijdsopbouw, multiculturele samenleving - ruimtelijke inrichting en ruimtelijke ordening <p>Eigen omgeving:</p> <ul style="list-style-type: none"> - de natuurlijke omgeving: het landschap (evt. water, bodem) - de sociale omgeving: inrichting van eigen dorp, wijk of stad <p>Basistopografie van de wereld, Europa en Nederland</p>
Samenhang in vaardigheden	<p>De kaart- en atlasvaardigheden, zoals die in kerndoel 41 verwoord staan, zijn nadrukkelijk van belang als het gaat om het creëren van een eigentijds beeld van de omgeving, Nederland, Europa en de wereld.</p> <p>Verder is er een relatie te leggen met het verrichten van een eenvoudig onderzoek naar een actueel maatschappelijk verschijnsel (kerndoel 39), voor zover dat in een bepaalde ruimtelijke context geplaatst is.</p>	
Leerlingen-	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
	- Vergelijking van een ander land (Europees of ontwikkelingsland)	- Vergelijking van twee landen op een aantal kenmerken; dat

<p>activiteiten en doorkijkjes</p>	<p>met Nederland. Waarin verschillen de landen en waarin komen ze overeen? Wat hebben we in Nederland met dat land van doen?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Aandacht voor weer en klimaat: hoe kunnen we het Nederlandse weer typeren en wat zijn de kenmerken? Leerlingen kunnen het weer in een bepaalde periode bijhouden (temperatuur, neerslag en wind) en kijken of voorspellingen uitkomen. Vervolgens kunnen ze het weer en het klimaat in Nederland vergelijken met dat van ander land. - Behandeling van een aantal natuurrampen: <ul style="list-style-type: none"> - tornado's en tropische orkanen - aardbevingen - vulkaanuitbarstingen - overstromingen - lawines - droogtes - Leerlingen kijken naar het gebied waar ze wonen en benoemen wat er mooi en aantrekkelijk is. Als ze een folder voor de VVV zouden moeten maken, wat moet er dan absoluut in komen? Het moeten dus zaken zijn, waar hun plaats of streek zich in positieve zin in onderscheidt. Daarna kijken ze eventueel naar een heel ander gebied in Nederland en gaan na wat er aantrekkelijk en minder aantrekkelijk is in dat gebied. - We gaan op vakantie! Voordat je op vakantie gaat wil je wel wat meer weten van dat land. We gaan op onderzoek uit. 	<p>kunnen twee landen in Europa zijn of een ontwikkelingsland en een Europees land. Belangrijk is dat leerlingen overeenkomsten en verschillen zien, waarbij ze ook de atlas en kaarten gebruiken en daar informatie uit halen.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Een variant is de vergelijking tussen twee gebieden in Nederland of het uitdiepen van de verschillen tussen de stad en een dorp. - Er kan aandacht geschonken worden aan de natuurlijke omgeving en natuurlijke processen. Concreet kan het gaan om de effecten van water, wind en ijs op het landschap; het ontstaan van aardbevingen, bergen, vulkanen; de kringloop van het water; het vergelijken van enkele landschappen in Nederland; weer en klimaat. Leerlingen kunnen eventueel in tweetallen een specifiek natuurkundig ruimtelijk onderwerp naar keuze nader uitdiepen. - De eigen omgeving en veldwerk; het landschap in de eigen omgeving in kaart brengen en beschrijven. - Nederland, waterland. De strijd van Nederland tegen het water.
---	---	---

Kerdoel 39	De leerling leert een eenvoudig onderzoek uit te voeren naar een actueel maatschappelijk verschijnsel en de uitkomsten daarvan te presenteren.
Toelichting	<p>Dit kerndoel richt zich op de onderzoeksvaardigheden, zoals die ook in de vroegere kerndoelen bij de afzonderlijke vakken benoemd zijn en vielen onder het domein A Vaardigheden. Van leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs mag tegenwoordig verwacht worden dat ze kleine en eenvoudige onderzoeksopdrachten individueel en samen met anderen tot een goed einde weten te brengen.</p> <p>In de karakteristiek van het leergebied Mens en maatschappij worden zowel de onderzoeksgerichte houding als de onderzoeksvaardigheid, meer nog dan de andere kerndoelen, uitgebreid toegelicht.</p> <p>Persoonlijke betrokkenheid bij ontwikkelingen in de wereld en de maatschappij om ons heen impliceert een nieuwsgierige, verkennende en onderzoeksgerichte houding van leerlingen. Verwondering wordt als drijfveer genoemd in het leerproces van 12 tot 14 jarigen.</p> <p>Bij een open en verkennende houding hoort het leren stellen van de juiste vragen en inlevingsvermogen. Dit moet leiden naar het doel dat een leerling op informatie gebaseerde, beargumenteerde standpunten kan innemen en beslissingen kan nemen als burger van een cultureel diverse, democratische samenleving. De onderzochte en verwerkte informatie, alsmede het eigen standpunt, moeten uiteindelijk op een aantrekkelijke en adequate manier gepresenteerd kunnen worden aan anderen.</p> <p>Het kerndoel is sterk gerelateerd aan kerndoel 36: het stellen van betekenisvolle vragen hoort immers deel uit te maken van elk onderzoek en ook het innemen van een beargumenteerd standpunt zal dat in veel gevallen zijn.</p>
Perspectieven / invalshoeken	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ruimtelijk ◆ tijd ◆ sociaal cultureel ◆ economisch ◆ natuurlijk/milieu ◆ politiek ◆ persoonlijk/individueel <p>In principe alle perspectieven kunnen bij het uitvoeren van een eenvoudig onderzoek naar een actueel maatschappelijk verschijnsel belicht worden.</p> <p>Daarin zal, al naar gelang het onderwerp en de aard van het onderzoek, natuurlijk een keuze gemaakt dienen te worden.</p> <p>Zie ook de uitwerking van kerndoel 36, waarin de verschillende perspectieven van relevante vragen zijn voorzien.</p>

<p>Deelvaardigheden en stappen</p>	<p>Bij het verrichten van een onderzoek naar een actueel maatschappelijk verschijnsel zullen door de leerlingen verschillende deelvaardigheden geoefend worden. In de praktijk worden die vaak in de vorm van stappen in het lesmateriaal of de methode aangeboden.</p> <p>Het gaat om de volgende stappen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - de keuze van een interessant maatschappelijk verschijnsel of probleem en het formuleren van een hoofdvraag. Van belang is een duidelijke, goed af te bakenen hoofdvraag, die binnen de tijd die ter beschikking is beantwoord kan worden; - het formuleren van enkele deelvragen die nodig zijn om de hoofdvraag te beantwoorden; het gaat om een beperkt aantal vragen. De voorbeelden van vragen, zoals die bij de verschillende perspectieven genoemd zijn, kunnen daarbij helpen (zie uitwerking kerndoel 36); - het maken van een onderzoeksplan, waarbij gekeken wordt naar de verschillende werkzaamheden, de tijd, de benodigde hulpmiddelen en de taakverdeling (indien in een groepje gewerkt wordt); - informatie verzamelen: hierbij moet een leerling gestructureerd te werk gaan, verschillende bronnen proberen te gebruiken, selectief zijn, verschillende manieren van verzamelen hanteren (bijvoorbeeld interviews, een kleine enquête); - informatie verwerken: ordenen, selecteren, rubriceren, verwerken in tekst, diagram, afbeelding, kaart, etc.; - beantwoording van de hoofdvraag, het trekken van conclusies en (eventueel) komen tot een eigen standpunt; - het presenteren van de bevindingen, meestal in de vorm van een werkstuk of een presentatie voor de groep; - evaluatie van het onderzoek, waarbij eventueel de afzonderlijke deelstappen nog eenmaal de revue passeren. <p>Voor vmbo-leerlingen gelden in principe dezelfde deelvaardigheden en stappen als voor havo/vwo leerlingen. Aan de leerlingen in de onderbouw kunnen in dit opzicht hoe dan ook geen hoge verwachtingen worden gesteld. Leerlingen zullen ook in de bovenbouw moeite hebben met het compleet zelfstandig uitvoeren van een onderzoek.</p> <p>Leerlingen in het vmbo zullen wat meer aan de hand genomen moeten worden bij het oefenen van deze vaardigheid. In de praktijk kan dit in de vorm van voorstructurering van een aantal onderdelen in het onderzoek.</p> <p>Voorbeelden: hoofd- en deelvragen zijn gegeven en de docent wijst op enkele belangrijke begrippen en verbanden; er worden enkele antwoordsuggesties gegeven; bronnen en taken zijn al voor handen; het aantal bronnen is beperkt, soms zijn bronnen al geselecteerd op relevantie en bewerkt naar leerlingentaal (bij historische bronnen is dat vaak een must); een globaal tijdschema is aangegeven; tussentijds wordt de voortgang bewaakt; de docent bepaalt de wijze van presentatie en geeft aanwijzingen. Ook kan alleen een deelvaardigheid geoefend worden, bijvoorbeeld het houden van enkele interviews met ouders of enkele bewoners van een straat of wijk en het verwerken van die interviews.</p> <p>In het algemeen geldt (ook voor havo/vwo leerlingen) dat de te onderzoeken onderwerpen bij voorkeur concreet, leerling nabij en voor leerlingen betekenisvol zijn.</p>
---	---

<p>Samenhang in vaardigheden</p>	<p>Bij het uitvoeren van een eenvoudig onderzoek komen een aantal (deel)vaardigheden aan de orde die ook afzonderlijk regelmatig geoefend worden in de onderbouw. Te denken valt aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - omgaan met informatie; - plannen van werk en organiseren; - in een groep samenwerken aan een opdracht; - maken van tabellen, grafieken en schema's; ook bij wiskunde genoemd; - mondeling communiceren (overleggen, standpunt verwoorden, presentatie); ook bij Nederlands genoemd; - schriftelijk communiceren (verslag, werkstuk); - reflecteren op het eigen functioneren. <p>Binnen het leergebied Mens en maatschappij is er vooral een relatie met de volgende meer algemene vaardigheid en de aardrijkskundige en geschiedkundige vaardigheden:</p> <p>36. De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen, en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.</p> <p>40. De leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen, en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.</p> <p>41. De leerling leert de atlas als informatiebron te gebruiken en kaarten te lezen en te analyseren om zich te oriënteren, zich een beeld van een gebied te vormen of antwoorden op vragen te vinden.</p>
<p>Leerlingen-activiteiten en doorkijkjes</p>	<p>Zie de voorbeelden bij de kerndoelen 42 tot en met 47, alsmede de voorbeelden van maatschappelijke kwesties en verschijnselen zoals die bij kerndoel 36 vermeld staan.</p> <p>Enkele herkenbare voorbeelden:</p> <ul style="list-style-type: none"> - een verkennend onderzoekje naar een land. Aspecten die in beeld kunnen komen zijn: ligging, klimaat, landschap, bestaansmiddelen, steden, bevolking, cultuur, regering, samenwerking en relaties met andere landen, etc.; - een cultuurhistorisch onderzoek in eigen stad of dorp; welke historische gebouwen zijn er, waar, welke functie hebben ze, welke moeten bewaard blijven en waarom (zie ook kerndoel 40 en 42).

Kerdoel 40	De leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen, en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.	
Toelichting	<p>In het leergebied Mens en maatschappij leren leerlingen wegwijs te worden in verschillende soorten bronnen en deze gericht te gebruiken. Het internet en andere digitale bronnen nemen daarbij een belangrijke plaats in vanwege hun complexiteit, hun aantrekkelijkheid voor leerlingen en toenemende communicatieve invloed.</p> <p>Leerlingen leren ook de eigen omgeving te gebruiken als bron en onderzoeksobject</p> <p>Leerlingen halen historische informatie uit diverse soorten bronnen: mondelinge, schriftelijke en visuele bronnen. Het kunnen ook objecten zijn, zoals bouwwerken, het landschap in de omgeving of archeologische vondsten in een museum. Daarnaast zijn er ook audiovisuele bronnen, zoals films en radio- en televisieprogramma's.</p> <p>Wat moeten leerlingen wat betreft historische bronnen kunnen?</p> <ul style="list-style-type: none"> - met een historische vraag informatie uit bronnen halen - de bruikbaarheid van bronnen vaststellen - het verschil tussen feiten en meningen kennen en dit kunnen toepassen - bij een bron een eigen mening vormen over de betrouwbaarheid en representativiteit van die bron 	
Perspectieven / invalshoeken	<ul style="list-style-type: none"> ☐ ruimtelijk ☒ tijd ☐ sociaal cultureel ☐ economisch ☐ natuurlijk/milieu ☐ politiek ☐ persoonlijk/individueel <p>Nb. In de verschillende historische bronnen kunnen (al gelang het onderwerp dat ter sprake komt) verschillende perspectieven belicht worden.</p>	
	VMBO (BKG)	Havo Vwo (vmbo GT)
Begrippen en onderwerpen	Mondelinge bronnen Schriftelijke bronnen Visuele bronnen Audiovisuele bronnen Hoofd- en deelvragen	Mondelinge bronnen Schriftelijke bronnen Visuele bronnen Audiovisuele bronnen Hoofd- en deelvragen

	Bruikbaarheid van de bron Betrouwbaarheid van de bron Representativiteit van de bron Feit Mening	Bruikbaarheid van de bron Betrouwbaarheid van de bron Representativiteit van de bron Feit Mening
Samenhang in vaardigheden	<p>Er is sprake van samenhang met het 'geschiedenis' kerndoel 37: De leerling leert een kader van tien tijdvakken te gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen. Het gebruik van historische bronnen is onontbeerlijk om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen.</p> <p>Het gebruik van (historische) bronnen maakt ook deel uit van het uitvoeren van een eenvoudig onderzoek (kerndoel 39).</p> <p>Verder is er een relatie met de volgende kerndoelen, waarvoor historische bronnen gebruikt kunnen worden:</p> <ul style="list-style-type: none"> - de leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn (44); - de leerling leert de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen (45); - de leerling leert actuele spanningen, conflicten en oorlogen in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond (47). 	
Leerlingen-activiteiten	VMBO (BKGT) De leerlingen kunnen naar aanleiding van een eenvoudige historische vraagstelling uit bronnen passende informatie halen en daarbij gebruik maken van hun oriëntatiekennis. Zij kunnen hun beantwoording van de vraagstelling in een beknopt verslag of een beknopte presentatie weergeven. Bij bronnen kan het gaan om: <ul style="list-style-type: none"> - verhalen van 'mensen die het meegemaakt hebben'; - de gebouwde omgeving, het historische (cultuur)landschap, archeologische opgravingen; - (museale) voorwerpen, foto's, archiefdocumenten, stambomen, historische kaarten; - teksten en afbeeldingen, wandplaten, jeugdliteratuur en moderne media. 	Havo Vwo (vmbo GT) De leerlingen kunnen uit bronnen passende informatie selecteren met het oog op de bruikbaarheid voor een historische vraagstelling en deze informatie in een bredere historische context interpreteren, door deze te relateren aan kenmerkende aspecten van daarbij in aanmerking komende tijdvakken. Zij kunnen vervolgens conclusies trekken en deze in een min of meer gedocumenteerd verslag of presentatie weergeven. Bij bronnen kan het gaan om: <ul style="list-style-type: none"> - verhalen van 'mensen die het meegemaakt hebben'; - de gebouwde omgeving, het historische (cultuur)landschap, archeologische opgravingen; - (museale) voorwerpen, foto's, archiefdocumenten, stambomen, historische kaarten; - teksten en afbeeldingen, wandplaten, jeugdliteratuur en moderne media.

<p>Doorkijkjes</p>	<p><i>Informatie uit bronnen halen</i> Leerlingen oefenen met de vaardigheid 'informatie uit bronnen halen'. Eerst de vraag 'wat zijn bronnen?' Daarna moeten de leerlingen bijvoorbeeld die bronnen aankruisen die informatie kunnen geven over de eerste boeren in ons land: ☐ een radio-interview met een geschiedenisprofessor die vertelt over de eerste boeren ☐ ploegsporen in akkers van zeventuizend jaar oud ☐ sporen van een jagershut ☐ een tekst op internet over de eerste boeren ☐ de ondergrond van een stenen huis ☐ een wandplaat met een tekening 'zo was het in de tijd van de eerste boeren.'</p> <p><i>Informatie beoordelen</i> Leerlingen oefenen met de vaardigheid 'verzamelde informatie beoordelen.' De docent geeft een voorbeeld: Luther begon in 1517 met de Reformatie, maar hij was daarbij veel te brutaal tegen de kerkleiders. Vraag: noem een feit en een mening uit deze zin. Vervolgens kunnen de leerlingen nog zinnen aankruisen die een mening bevatten: ☐ Elke christen moet de bijbel lezen ☐ Luther en Calvijn begonnen met de Reformatie ☐ Omstreeks 1500 was de paus helemaal verkeerd bezig.</p> <p><i>Betrouwbaar en representatief?</i> Leerlingen krijgen de opdracht om twee verschillende bronnen met elkaar te vergelijken op gebied van 'betrouwbaarheid' en 'representativiteit'. Lees bron..... Vind je deze bron betrouwbaar? Leg je antwoord uit. Vind je deze bron representatief? Leg je antwoord uit.</p>	<p><i>Bruikbaarheid van bronnen</i> Leerlingen oefenen de vaardigheid 'de bruikbaarheid van bronnen kunnen vaststellen'. Zij krijgen bijvoorbeeld een bepaalde bron met de volgende vraag: 'Bij welke onderzoeksvraag over de Vroege Middeleeuwen is de getoonde bron niet bruikbaar? Kies het juiste antwoord.' A. Hoe kwam het dat het zo'n onveilige tijd was? B. Hoe was de macht verdeeld tussen vorsten en de Kerk? C. Waardoor werden Europeanen zulke gelovige christenen? D. Wie bedreigden de macht van de vorsten?</p> <p><i>Feit of mening?</i> Leerlingen moeten het verschil weten tussen feiten en meningen en dit kunnen toepassen. Veel dingen die we weten over het verleden noemen we een 'feit', ook als niet voor 100% is bewezen dat het werkelijk zo was. Vraag je bij de opdracht telkens af of iets volgens jou vaststaat. Leerlingen krijgen vier zinnen. Zij kiezen er twee uit die volgens hen over een feit gaan. Deze zinnen noteren zij en geven er een uitleg bij. Bijvoorbeeld: - In de samenleving van jagers-verzamelaars hadden mensen weinig bezittingen. - Na de landbouwrevolutie werd het leven in veel opzichten gemakkelijker.</p> <p><i>Betrouwbaar en representatief?</i> Leerlingen gaan aan het werk met de vaardigheid: 'bij een bron een eigen mening vormen over de betrouwbaarheid en representativiteit van deze bron'. Leerlingen maken een aantal zinnen af. Bijvoorbeeld: ik denk dat de tekenaar van bron..... aan de Nederlandse Spaanse kant stond, want..... Stel, je onderzoekt de vraag 'op welke manier probeerde Alva de</p>
---------------------------	--	--

<p>Leerlingen gaan op dezelfde manier aan het werk met een andere bron.</p> <p><i>Onderzoek in de eigen omgeving</i> Leerlingen gaan onderzoeken hoe gebeurtenissen van vroeger hun omgeving gemaakt hebben. Stap 1: Een onderwerp kiezen Bijvoorbeeld: 'hoe is mijn woonplaats veranderd in de laatste honderd jaar?' Dit is dan de hoofdvraag. Stap 2: Leerlingen bedenken nu een aantal deelvragen en denken na welke informatie/bronnen zij nodig hebben Stap 3: Een planning maken Leerlingen geven aan hoe hun planning eruit ziet en, als zij met iemand samenwerken, verdelen de taken. Stap 4: Informatie uit bronnen halen Leerlingen zoeken informatie om de vragen te beantwoorden. Per deelvraag geven zij aan welke bronnen zij gebruiken. Stap 5: Informatie verwerken Leerlingen halen uit de bronnen de informatie en schrijven achter iedere deelvraag welk antwoord zij hebben gevonden. In het bronnenoverzicht schrijven zij alle gebruikte bronnen op. Per bron wordt ook aangegeven of deze betrouwbaar was of niet. Het antwoord op de hoofdvraag is de conclusie. Stap 6: Presentatie van het onderzoek Stap 7: Evaluatie Leerlingen kijken terug op stap 1 tot en met 6: wat ging goed, wat ging nog niet goed. Wat kunnen zij daarvan voor de volgende keer leren?</p> <p>Voor vmbo leerlingen dient dit onderzoek sterk voorgestructureerd te zijn, waarbij een aantal zaken al is gegeven (bijvoorbeeld het onderwerp en de hoofdvraag en een selectie van bronnen; eventueel zijn de bronnen bewerkt en herschreven in leerlingentaal).</p>	<p>Nederlanden tot gehoorzaamheid te krijgen?' Bij deze vraag vind ik bron.....heel erg/een beetje/niet zo betrouwbaar, want.....</p> <p>Stel je onderzoekt de vraag 'wat gebeurde er bij de beeldenstorm?'Hoe betrouwbaar is bron....volgens jou? Leg je antwoord uit.</p> <p><i>Onderzoek doen in de eigen omgeving.</i> Leerlingen gaan onderzoeken hoe gebeurtenissen van vroeger hun omgeving gemaakt hebben Stap 1: Een onderwerp kiezen Bijvoorbeeld: 'hoe is mijn woonplaats veranderd in de laatste honderd jaar?' Dit is dan de hoofdvraag. Stap 2: leerlingen bedenken nu een aantal deelvragen en denken na welke informatie/bronnen zij nodig hebben Stap 3: Een planning maken Leerlingen geven aan hoe hun planning eruit ziet en, als zij met iemand samenwerken,verdelen de taken. Stap 4: Informatie uit bronnen halen Leerlingen zoeken informatie om de vragen te beantwoorden. Per deelvraag geven zij aan welke bronnen zij gebruiken. Stap 5: Informatie verwerken Leerlingen halen uit de bronnen de informatie en schrijven achter iedere deelvraag welk antwoord zij hebben gevonden. In het bronnenoverzicht schrijven zij alle gebruikte bronnen op. Per bron wordt ook aangegeven of deze betrouwbaar was of niet. Het antwoord op de hoofdvraag is de conclusie. Stap 6: Presentatie van het onderzoek Stap 7: Evaluatie Leerlingen kijken terug op stap 1 tot en met 6: wat ging goed, wat ging nog niet goed. Wat kunnen zij daarvan voor de volgende keer leren?</p>
---	---

Kerdoel 41	De leerling leert de atlas als informatiebron te gebruiken en kaarten te lezen en te analyseren om zich te oriënteren, zich een beeld van een gebied te vormen of antwoorden op vragen te vinden.
Toelichting	<p>Het kunnen omgaan met de atlas als informatiebron en het kunnen gebruiken van kaarten is een belangrijke aardrijkskundige vaardigheid die ook in het leven van alledag nuttig is. Denk aan het gebruik van een plattegrond, het gebruik van wegenkaarten om je (vakantie)bestemming te bereiken, het lezen van zogenaamde infographics in kranten en tijdschriften, het lezen en interpreteren van een weerbericht, etc.</p> <p>In het leergebied Mens en maatschappij is het met name van belang omdat leerlingen hier kennis nemen van de wereld om hen heen (in de ruime betekenis van het woord). Kaarten kunnen daarbij van dienst zijn en zijn in bepaald opzicht zelfs onmisbaar. Kaarten geven snel een overzicht van een gebied en bevatten veel informatie over zaken als ligging, grootte, (absolute en relatieve) afstanden, spreiding, relatie tussen ruimtelijke aspecten, etc. Informatie die op een andere wijze niet of heel moeilijk in één overzicht gegeven kan worden. Van de andere kant is een kaart altijd een subjectieve en soms sterk vereenvoudigde weergave van de werkelijkheid.</p> <p>Een goed gebruik van de atlas impliceert dat leerlingen niet alleen kaarten, maar ook de bijbehorende grafieken, diagrammen en tabellen kunnen lezen en gebruiken. Vooral het combineren van gegevens uit de verschillende informatiebronnen is een interessante, maar voor veel leerlingen ook lastige bezigheid. Verder bestaat de mogelijkheid om statistische data te koppelen aan het gebruik van kaarten.</p> <p>Kaart- en atlasvaardigheden worden in ieder geval bij de behandeling van aardrijkskundige onderwerpen en het bestuderen en vergelijken van verschillende gebieden van nature gebruikt. Ook bij de behandeling van een aantal geschiedkundige onderwerpen komen kaarten als informatiedragers als vanzelfsprekend in beeld. Bepaalde ontwikkelingen in de tijd kunnen alleen inzichtelijk gemaakt worden door ook gebruik te maken van thematische kaarten, met specifieke informatie. Dat leerlingen hiervoor een basaal kaart- en wereldbeeld hebben is een voorwaarde.</p> <p>Topografische kennis kan bijdragen aan (het verwerven van) een wereldbeeld, maar staat in principe los van kaart- en atlasvaardigheden.</p>
Perspectieven / invalshoeken	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ruimtelijk ◆ tijd (eventueel) ◆ sociaal cultureel (eventueel) ◆ economisch (eventueel) ◆ natuurlijk/milieu (eventueel) ◆ politiek (eventueel) ◆ persoonlijk/individueel (eventueel)

	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
Vaardigheden en onderwerpen	<p>In principe kunnen alle typen kaart- en atlasvaardigheden (zie havo/vwo) op verschillende niveaus geoefend worden.</p> <p>In het vmbo zullen deze minder complex worden aangeboden. Heel concreet gaat het om kaarten met een beperkt aantal (categorieën van) gegevens. Ook het analyseren, interpreteren en produceren kan op een eenvoudige wijze plaatsvinden. Bij het 'produceren' kunnen kaartjes bijvoorbeeld al behoorlijk voorgestructureerd zijn, zodat leerlingen alleen kleuren of bepaalde symbolen hoeven toe te voegen.</p> <p>Gegevens uit een kaart interpreteren, in relatie met andere gebieden is wel vaak lastig (althans lastiger dan binnen een bepaald gebied) omdat dit eisen stelt aan het abstractieniveau van leerlingen. Echter ook hier geldt dat enkelvoudige en voorgestructureerde opdrachten leerlingen kunnen helpen.</p>	<p>Hoofdcategorieën van kaartvaardigheden:</p> <ul style="list-style-type: none"> - lokaliseren (van een plaats, water, verschijnsel) - inventariseren (benoemen en groeperen van gegevens) - analyseren (onderkennen van patronen; classificeren en relateren) - interpreteren (van gegevens en verbinden met andere gegevens of eerder opgedane kennis) - produceren (eenvoudige kaarten maken of vullen met gegevens) <p>Kaartsoorten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - overzichtskaarten - topografische kaarten - thematische kaarten (geologische, geomorfologische, bodem-, water-, hoogtekaarten, etc.) <p>Onderwerpen en begrippen:</p> <ul style="list-style-type: none"> kaartprojecties titel van een kaart schaal (afstandslijn) legenda windrichting, windroos geografische coördinaten (lengtegraad en breedtegraad; meridianen) hoogtelijnen kaartsymbolen inhoudsopgave register
Samenhang in vaardigheden	<p>Er is nadrukkelijk sprake van samenhang met het 'aardrijkskundige' kerndoel 38; 'de leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld te gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in hun omgeving te plaatsen.' Voor de beeldvorming is het gebruik van atlas en kaarten onontbeerlijk.</p> <p>Verder is er in voorkomende gevallen een relatie met de volgende niet inhoudsspecifieke en meer op vaardigheden gerichte</p>	

	<p>kerndoelen:</p> <p>36. De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen en daarbij respectvol om te gaan met kritiek.</p> <p>39. De leerling leert een eenvoudig onderzoek uit te voeren naar een actueel maatschappelijk verschijnsel en de uitkomsten daarvan te presenteren.</p> <p>Ook bij de behandeling van kerndoel 40 kunnen kaart- en atlasvaardigheden van pas komen ('de leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken').</p> <p>Vakoverstijgend kan goed een verbinding gelegd worden met een aantal rekenkundige vaardigheden zoals die bij wiskunde genoemd worden. Concreet gaat het om de volgende vaardigheden: schattend rekenen (kerndoel 23); meten en het rekenen met maten (kerndoel 24); het gebruiken van schematische voorstellingen, tabellen, grafieken (kerndoel 25); het werken met platte en ruimtelijke vormen en structuren (kerndoel 26).</p>	
Leerlingen-activiteiten en doorkijkjes	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
	<ul style="list-style-type: none"> - Leerlingen zullen in ieder geval met kaarten moeten leren werken. De volgende basiselementen (gegevens die elke kaart moet bevatten) moeten ze kunnen gebruiken: titel, legenda, schaal (of schaalstok), windrichting (of windroos). - Leerlingen moeten de ligging van een plaats, rivier, gebergte, land, water kunnen vinden met behulp van de atlas (via het register). - Leerlingen kunnen een eenvoudige plattegrond maken van hun eigen straat of buurt of van de buurt van de school. Daarin kunnen ze bijvoorbeeld de gebouwen en de functies opnemen. Ze moeten dan in ieder geval de gegevens vermelden die elke kaart zou moeten bevatten (zie boven). <p>Een bekend alternatief is: 'maak een kaart van de fietsroute van huis naar school'.</p> <p>Verder is bijvoorbeeld het gebruik van een plattegrond van een dierentuin voor leerlingen ook heel herkenbaar.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Leerlingen leren om te gaan met atlas en verschillende soorten kaarten; ze oefenen met het berekenen van absolute en relatieve afstanden; ze leren bij het bestuderen van een gebied gebruik te maken van kaarten voor het inventariseren van gegevens. - Interessant voor leerlingen is het (in groepjes) werken aan een opdracht voor de plaatselijke VVV om een toeristische fiets- of wandelroute te maken voor de eigen plaats of streek. Een goede kaart maakt deel uit van deze opdracht. Van de leerlingen wordt verwacht dat ze de basiselementen (titel, legenda, schaal, windrichting) op de juiste wijze opnemen. Verder maken de toeristische trekpleisters natuurlijk deel uit van de kaart en worden deze met symbolen aangegeven. <p>Overige varianten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - het werken met satellietbeelden (remote sensing) en Google Earth.

	<ul style="list-style-type: none"> - Leerlingen kunnen met een aantal gegevens van een (fictief) eiland een kaart maken van dat eiland. Gegevens die verwerkt moeten worden: plaatsen, wateren, verbindingswegen, spoorlijnen, vliegveld, eventueel reliëf, toeristische punten, etc. Natuurlijk dient ook nu weer de kaart voorzien te zijn van titel, schaal, legenda en windrichting. - Er is ook een koppeling te leggen met geschiedenis. Bijvoorbeeld: leerlingen krijgen de opdracht onderzoek te doen naar de geschiedenis van de eigen omgeving. Een opdracht is om te onderzoeken hoe je eigen dorp of stad er honderd jaar geleden uitzag; wat is er allemaal veranderd? Leerlingen kunnen voor deze opdracht een oudere kaart en de huidige plattegrond gebruiken om de verschillen te onderzoeken. 	<ul style="list-style-type: none"> - eenvoudige statische gegevens van een gebied verwerken in een kaartje. Zijn de gegevens herkenbaar op een topografische kaart of zijn er duidelijke verschillen? - het combineren van statistische gegevens met verschillende kaarten. Een voorbeeld is het gebruik van CBS Statline (statistische gegevens over Nederland, regionaal en per gemeente, die online toegankelijk zijn. Zie www.cbs.nl/statline). - een onderwijsleergesprek over kaarten die een bepaald beeld kunnen oproepen (centrale gedachte: kaarten zijn altijd een selectieve en vereenvoudigde kijk op de werkelijkheid). - het met behulp van wereldkaart kunnen aangeven hoe in de verschillende jaargetijden de stand van de zon is en hoe en waar de daglengte gedurende het jaar verandert. - de cd-rom van de Millenniumdoelen Atlas bevat twaalf wereldkaarten die elk een onderdeel van de millenniumdoelen weergeven. De verhouding van de landen op de kaart correspondeert met het betreffende kenmerk (doel). Onderwerpen zijn onder meer: armoede, honger, onderwijs, schoner milieu en handel. De cd-rom is goed te gebruiken om aan te tonen hoe je op een alternatieve wijze kaartbeelden kunt gebruiken. Dit kan mogelijk gecombineerd worden met het thema Arm en rijk (kerndoel 46). Zie www.ncdo.nl/atlas. - een bijzonder alternatief gebruik van kaarten wordt getoond op de website van 'Atlas van de belevingswereld' www.belevingswereld.nl. Leerlingen kunnen hier voor een eigen gekozen willekeurig onderwerp een kaart van een gebied inrichten, op basis van 25 of 50 zelf verzonden topografische namen.
--	---	---

Kerdoel 42	De leerling leert in eigen ervaringen en in de eigen omgeving effecten te herkennen van keuzes op het gebied van werk en zorg, wonen en recreëren, consumeren en budgetteren, verkeer en milieu.	
Toelichting	<p>De onderwerpen die in dit kerndoel benoemd zijn, zullen (vooral ook) behandeld dienen te worden in relatie tot eigen ervaringen van leerlingen en de eigen omgeving (omgevingsonderwijs). Dit kerndoel is expliciet leerlingnabij en schoolnabij van karakter. Dat is een extra 'uitdaging' en verwachting die gesteld wordt en nodigt uit tot creatieve didactische invullingen.</p> <p>In het algemeen gaat het in omgevingsonderwijs om een herkenbare, betekenisvolle en beleevingsrijke context voor leerlingen.</p> <p>De onderwerpen die genoemd worden bestrijken een groot terrein uit de samenleving. Ze vinden traditioneel hun plek bij met name de vakken aardrijkskunde en economie; elementen zitten ook in het vak verzorging (zorg, wonen, budgetteren, verkeer). Het kerndoel biedt mede hierdoor zeker mogelijkheden voor een vakoverstijgende aanpak.</p> <p>Voor omgevingsonderwijs zijn de afgelopen jaren verschillende vakoverstijgende opdrachten en activiteiten ontwikkeld. (zie ook bij leerlingenactiviteiten en doorkijkjes). 'Adoptie' van dit kerndoel (of onderdelen daarvan) door aardrijkskunde en economie behoort ook tot de mogelijkheden.</p> <p>Dit kerndoel nodigt uit om leerlingen na te laten denken over de keuzes die in de omgeving gemaakt moeten worden, bijvoorbeeld op het gebied van werk/zorg en verkeer/milieu. Verder kan met name het aspect consumeren en budgetteren gerelateerd worden aan eigen ervaringen.</p>	
Perspectieven	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ruimtelijk ◆ tijd (enigszins) ◆ sociaal cultureel (enigszins) ◆ economisch ◆ natuurlijk/milieu (enigszins) ◆ politiek (enigszins) ◆ persoonlijk/individueel 	
	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
Begrippen en onderwerpen	arbeid arbeidsmarkt beroepsbevolking beroepssectoren (agrarische, industriële, diensten)	arbeid arbeidsmarkt arbeidsintensief/arbeidsextensief intensivering specialisatie beroepsbevolking beroepssectoren (agrarische, industriële, diensten)

<p>geschoold/ongeschoold werk vrijwilligerswerk zwart werken fulltime/deeltijdbaan werkgelegenheid werkloosheid</p> <p>verzorging sociale zekerheid</p> <p>stad en dorp stedelijk en landelijk gebied verstedelijking</p> <p>(oude en nieuwe) woonwijken soorten woningen</p> <p>stadsvernieuwing slopen en renovatie</p> <p>verzorgingscentrum/gebied</p> <p>plattegrond</p> <p>bestemmingsplan</p>	<p>collectieve / particuliere sector formele / informele sector geschoold/ongeschoold werk vrijwilligerswerk zwart werken fulltime/deeltijdbaan werkgelegenheid werkloosheid (structureel, conjunctureel, seizoens-, verborgen) multinational zorgsector sociale zekerheid</p> <p>stedelijk en landelijk gebied natuur- en cultuurlandschap agglomeratie urbanisatie / suburbanisatie stadsgewest stedelijke zone (oude en nieuwe) woonwijken soorten woningen en ruimtebeslag verpaupering</p> <p>stadsvernieuwing renovatie restauratie ruimtelijke segregatie ruimtelijke geleding</p> <p>verzorgingscentrum/gebied mobiliteit bereikbaarheid plattegrond ruimtelijke ordening streekplan bestemmingsplan</p>
---	---

	recreatie toerisme massatoerisme vakantie produceren consumeren budget lenen welvaart en welzijn verkeer milieu milieubesparing	ruimtelijke spreiding recreatie (recreatiedruk) toerisme massatoerisme produceren consumeren koopkracht budget lenen welvaart en welzijn infrastructuur milieu (milieubesef, milieueffingen, milieubeleid, milieusubsidies, milieubesparing) duurzame ontwikkeling bio industrie / biologische landbouw
Samenhang in vaardigheden	Met betrekking tot de eigen omgeving: - betekenisvolle vragen over maatschappelijk onderwerp stellen en een standpunt bepalen (kerndoel 36) - een eigentijds beeld van de eigen omgeving ontwikkelen (38) - eenvoudig onderzoek doen (39) - historische bronnen gebruiken (40) - kaart- en atlasvaardigheden toepassen (41) Eventueel komt een specifiek tijdvak (kerndoel 37) in beeld in combinatie met gebruik van historische bronnen (kerndoel 40) als bijvoorbeeld een onderzoekje plaatsvindt naar de eigen woonplaats/eigen omgeving	
	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
Leerlingen-activiteiten	- Opdrachten waarbij leerlingen de eigen (school- of woon-) omgeving in kaart brengen; bij voorkeur gericht op één of enkele aspecten. Bijvoorbeeld de route van huis naar school en/of een inventarisatie van verkeersveilige en onveilige situaties.	- Opdrachten gerelateerd aan omgevingsonderwijs; de eigen omgeving kan als onderzoeksobject beschouwd worden en/of als context/gebied waarin verschillende onderwerpen verbijzonderd en toegelicht kunnen worden. Bij omgevingsonderwijs kun je een

	<ul style="list-style-type: none"> - Een opdracht waarin leerlingen zicht krijgen op hun eigen inkomsten en uitgavenpatroon. - Onderzoekje naar recreatie- en vakantiemogelijkheden in de eigen omgeving. (alternatief: vakantiegebieden in Nederland) - Opdracht die leidt naar een discussie (eigen meningsvorming en uitwisseling van meningen) over de zaken die goed en mooi zijn in de eigen omgeving en de zaken die dat niet zijn. Aanvullend discussiepunt: hoe zou dat verbeterd moeten en kunnen worden? 	<p>vraagstuk benaderen aan de hand van vier aspecten: areaal (het gebied); artefacten (inrichtingselementen); actoren (mensen die er wonen, werken, recreëren) en activiteiten.*</p> <ul style="list-style-type: none"> - Onderzoekje waarin milieu, verkeer en/of leefbaarheid in de eigen schoolomgeving belicht wordt. - Meningsvormende opdrachten, waarbij leerlingen worden 'gedwongen' om na te denken over (voor- en nadelen) van keuzes die in de eigen omgeving gemaakt moeten worden.
<p>Doorkijkjes</p>	<p><i>De fietsroute van huis naar school</i> De docent geeft aan dat hij graag wil weten welke weg leerlingen elke dag afleggen van huis naar school. De opdracht luidt: 'Tekent de fietsroute van huis naar school. Het gaat in ieder geval om de belangrijke straten en kruispunten die goed moeten zijn aangegeven. Geef verder de bijzondere punten op deze route aan; vermeld wat er zo bijzonder aan deze plekken is.' Een mogelijkheid is dat leerlingen ook de onveilige plekken benoemen en aangeven op de kaart. De fietsroute moet bij voorkeur op de juiste schaal getekend worden ('gebruik een schaalstok') en daarnaast moet dit kaartje een titel, windroos en legenda krijgen. Een stadsplattegrond kan hierbij helpen. Als dit lastig is dan moet in ieder geval de afstand van huis naar school vermeld worden en de reistijd. En: 'Zijn er ook alternatieve routes? Zo ja, geef aan welke'. (aantal kilometers en benodigde tijd).</p> <p><i>Hoe lelijk, onaangenaam of onveilig is jouw buurt *</i> De docent geeft aan dat de eigen buurt of het eigen dorp een interessant gebied is om nader te verkennen. Hij geeft aan dat als je daarover een mening wilt vormen je eerst goed moet bekijken hoe die buurt is. Dat gaan we doen door eens te kijken naar de</p>	<p><i>Hoe leefbaar is jouw buurt? *</i> De docent laat leerlingen in groepjes onderzoeken hoe leefbaar de eigen buurt is. Leerlingen mogen daarbij een keuze maken voor een (eigen) buurt of het dorp waar ze wonen. Onderdelen voor dit onderzoekje:</p> <ul style="list-style-type: none"> - hoe ziet de buurt er uit? (inrichtingselementen) - wie wonen er?; beschrijf de bewoners en wat ze doen - hoe waardeert men de buurt? (leerlingen kunnen een interview houden, waarbij gelet moet worden op leeftijd, geslacht, eventueel sociale positie, etc. Daarbij kunnen ze specifiek vragen naar de positieve en negatieve punten in een wijk en hoe deze laatste verbeterd kunnen worden) - geef een gezamenlijk oordeel (mening) over de onderzochte buurt en geef daarbij aan hoe je tot die mening komt. <p>Varianten voor onderzoek in de eigen omgeving:</p> <ul style="list-style-type: none"> - welvaartsverschillen in je eigen regio - landschap in je eigen omgeving - recreëren in je eigen woonplaats <p><i>Oude fabrieken en gebouwen: Afbreken maar?</i></p>

<p>meest lelijke, onaangename en onveilige plekken in de buurt. De leerlingen krijgen als hoofdopdracht: 'Maak een top vijf van de lelijkste, onaangenaamste en meest onveilige plekken in je wijk'. Als aanwijzing wordt gegeven, dat het een bepaalde straat, plein, gebouw, etc. kan zijn. Met behulp van (digitale) foto's, tekeningen, kaarten, maar ook meningen van bewoners kan uitgelegd worden hoe je tot deze keuze bent gekomen.</p> <p>Mogelijke vervolgoopdracht: kies één van deze plekken en geef aan hoe die plek mooier, aangenamer en/of veiliger gemaakt kan worden. Probeer dat zo duidelijk mogelijk te doen, door bijvoorbeeld een schets of een tekening.</p> <p>Varianten voor dit onderzoekje:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 'Maak een top vijf van de mooiste, aangenaamste en meest interessante plekken in je wijk'. Ook hier kan het oordeel van de bewoners deel uitmaken van het onderzoek. Als vervolgoopdracht kan de docent vragen hoe één van die plekken nog mooier, aangenamer, interessanter gemaakt kan worden. - 'Een groep buitenlandse jongeren bezoekt je wijk/dorp/stad. Maak een stadswandeling of fietstocht langs de meest mooie en bijzondere plekken en licht deze toe.' <p><i>Rondkomen is niet altijd makkelijk!</i></p> <p>De docent vraagt aan de leerlingen om de komende maand precies bij te houden wat hun inkomsten zijn en wat ze uitgeven. Na een maand heeft iedere leerling een overzichtje. Op het bord kunnen de verschillende inkomstenbronnen van leerlingen geïnventariseerd worden (het gaat om hoofdcategorieën). Daarnaast worden de uitgaven van de leerlingen benoemd. Leerlingen kunnen individueel hun inkomsten en uitgaven toelichten en aangeven waarom ze bepaalde keuzes maken. Kan het goedkoper, zodat je bijvoorbeeld kunt sparen? En hoe?</p>	<p>De docent vraagt leerlingen te inventariseren welke oude fabrieken en gebouwen in de eigen stad, wijk, dorp staan. Deze worden aangegeven op een grote stadsplattegrond die voor in de klas hangt.</p> <p>Aan afzonderlijke groepjes, eventueel tweetallen wordt gevraagd een gebouw te kiezen en hier nader onderzoek naar te doen: hoe is het gebouw ontstaan?; heeft het dezelfde vorm behouden?; wat is de functie van het gebouw nu en in het verleden?; welke architectonische en cultuurhistorische waarde heeft het gebouw?; wat is de staat van onderhoud van het gebouw?; wat is de mening van bewoners (gebruikers) over het gebouw?; etc.</p> <p>De bevindingen kunnen in deelpresentaties neergelegd worden. Leerlingen moeten dan in ieder geval aandacht hebben voor de bovengenoemde vragen en verder een plattegrond geven, alsmede foto's (bij voorkeur oude en recente) van het gebouw. Tot slot moeten ze aangeven waarom dit gebouw waarde heeft voor de omgeving en een advies geven voor de toekomstige bestemming en eventuele aanpassing van het gebouw.</p> <p><i>Zijn de milieuproblemen dicht bij huis oplosbaar?</i></p> <p>In de klas worden door de docent de milieuproblemen aan de orde gesteld.</p> <p>Milieuproblemen kunnen verschillende vormen aannemen. Door middel van een onderwijsleergesprek kunnen deze geïnventariseerd worden (water-, bodem-, luchtvervuiling; toenemende verkeersoverlast; horizonvervuiling; etc). Vervolgens kijkt hij samen met de leerlingen naar de milieuproblemen die nadrukkelijk in de eigen gemeente spelen en herkenbaar zijn. Leerlingen kunnen in tweetallen een voorstel doen voor de oplossing van een specifiek milieuprobleem in de eigen omgeving. Bijvoorbeeld: hoe kan mijn gemeente in bepaalde wijken en/of op bepaalde tijden het autoverkeer terugdringen. Welke alternatieven komen in aanmerking en welke voor- en nadelen zijn hieraan verbonden? 'Denk je dat bewoners bereid zijn om hierin mee te</p>
--	--

	<p>In groepjes krijgen leerlingen vervolgens de opdracht om in te schatten wat de kosten per maand zullen zijn als ze over enkele jaren zelfstandig willen wonen. Ze moeten dan in ieder geval een onderscheid maken in noodzakelijke kosten, incidentele kosten en niet noodzakelijke kosten (bijvoorbeeld voor luxe goederen of bestemmingen).</p>	<p>gaan als het ook voor henzelf consequenties heeft; ben jijzelf ook daartoe bereid?</p>
--	--	---

* Uit: *Generieke vragen voor omgevingsonderwijs* (2004, SLO, H.Ankoné, G.Dinsbach, T. van Zon)

Kerdoel 43	De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, en leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen.	
Toelichting	<p>Centraal in de behandeling van dit kerndoel staan de thema's cultuur en levensbeschouwing, vanuit een Nederlandse context. Het kerndoel is bij uitstek geschikt om het persoonlijke en ethische perspectief aan de orde te stellen. Dit vanuit de insteek dat het leren kennen van verschillende opvattingen en leefwijzen en daarover van mening verschillen plaats moet vinden op basis van respect voor de ander.</p> <p>Dit kerndoel appelleert meer dan de andere kerndoelen van het leergebied aan een houding van leerlingen. Kennis en inzicht van verschillende culturen, subculturen en levensbeschouwingen is een voorwaarde om een mening te vormen en daarover met anderen van gedachten te wisselen.</p> <p>Docenten kunnen gebruik maken van de intrinsieke interesse van leerlingen voor andere culturen en de verwondering die dat met zich mee brengt.</p> <p>De multiculturele klas is de leerling nabije setting waarin het onderwerp heel concreet gespiegeld kan worden. Dat nadrukkelijk de Nederlandse context wordt benoemd laat onverlet dat ook over de grenzen gekeken zal moeten worden. Zeker als de verschillende levensbeschouwingen ter sprake komen, zal dit niet tot de Nederlandse situatie beperkt kunnen blijven. Ook het duiden van verschillende verschijningsvormen van cultuur en subculturen (ook regionaal) en de veranderingen daarin kan niet bestudeerd worden zonder dat het aspect van vermenging en onderlinge beïnvloeding van culturen op wereldschaal ter sprake komt.</p>	
Perspectieven / invalshoeken	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ruimtelijk (enigszins) ◆ tijd (enigszins) ◆ sociaal cultureel ○ economisch ○ natuurlijk/milieu ○ politiek ◆ persoonlijk/individueel 	
	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
Begrippen en onderwerpen	taal volk identiteit cultuur cultuurkenmerken	taal volk identiteit etniciteit cultuur cultuurkenmerken subcultuur

	<p>grens migratie (emigratie, immigratie) migratiemotieven multiculturele samenleving niet-Nederlanders autochtoon, allochtoon asielzoeker vluchteling</p> <p>wereldgodsdiensten christendom islam hindoeïsme jodendom boeddhisme</p> <p>respect discriminatie</p> <p>vooroordeel normen en waarden</p>	<p>globalisering amerikanisering</p> <p>grens migratie (emigratie, immigratie) migratiemotieven multiculturele samenleving niet-Nederlanders autochtoon, allochtoon asielzoeker vluchteling integratie segregatie naturalisatie</p> <p>wereldgodsdiensten christendom islam hindoeïsme jodendom boeddhisme</p> <p>respect discriminatie tolerantie vooroordeel normen en waarden</p>
<p>Samenhang in vaardigheden</p>	<p>De behandeling van dit kerndoel leent zich goed voor (het oefenen van) de algemene communicatieve vaardigheden, zoals je mening verwoorden, luisteren, respect tonen voor verschillende standpunten en overtuigingen, het uitwisselen van meningen en argumenten (discussiëren). De onderwerpen die ter sprake komen kunnen gevoelig en beladen zijn als leerlingen persoonlijk betrokken zijn.</p> <p>Andere, meer leergebiedspecifieke, aspecten en vaardigheden die in samenhang aan de orde kunnen komen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - betekenisvolle vragen stellen over een maatschappelijk onderwerp (en de genoemde standpuntbepaling) (kerndoel 36) - eenvoudig onderzoek doen (39) 	

	<p>Eventueel komen de volgende onderdelen en vaardigheden aan de orde:</p> <ul style="list-style-type: none"> - een specifiek tijdvak (37) in combinatie met gebruik van historische bronnen (40) als bijvoorbeeld een onderzoekje plaatsvindt naar aard en achtergrond van verschillende culturen en/of levensbeschouwingen - een eigentijds beeld van de eigen omgeving ontwikkelen (38) - kaart- en atlasvaardigheden toepassen (41) 	
Leerlingen-activiteiten	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
	<ul style="list-style-type: none"> - Invullen van een woordspin rondom het begrip cultuur; de verschillende cultuurelementen (taal, godsdienst, gewoonten en gebruiken, kleding, muziek, eten, etc.). Het begrip cultuur kan ook geïntroduceerd worden door het stellen van de vraag 'Wat is typisch Nederlands'. - Het vergelijken van twee wereldgodsdiensten. Leerlingen kunnen in tweetallen deze godsdiensten nader verkennen. - Inventariseren van de verschillende bevolkingsgroepen in Nederland; waar wonen ze, waar komen ze vandaan, waarom zijn ze naar Nederland gekomen. 	<ul style="list-style-type: none"> - Onderzoek naar verschillende levensbeschouwelijke stromingen (Christendom, Islam, Jodendom, Hindoeïsme, Boeddhisme). - Vergelijken van twee landen, waarbij gekeken wordt naar een aantal cultuurelementen zoals taal, kleding, muziek, eten, etc. Voorbeeld van vergelijkingen: Marokko en Japan; Suriname en Nieuw Zeeland; Argentinië en Zweden. - Inzoomen op Nederland als multiculturele samenleving. Herkennen en benoemen van cultuurkenmerken van de verschillende bevolkingsgroepen. Benoemen van verschillen en overeenkomsten. Cultuurelementen in de eigen omgeving herkennen en kunnen duiden.
Doorkijkjes	<p><i>Onze multiculturele klas</i></p> <p>De docent gaat met de leerlingen de verschillende culturele achtergronden in een klas in kaart brengen. Aan leerlingen wordt gevraagd om te vertellen over bijzondere gebruiken of gewoontes van hun eigen cultuur (bijvoorbeeld rondom geboorte, huwelijk of begraven).</p> <p>Vervolgens wordt ook gekeken naar overeenkomsten tussen de verschillende culturen; 'kun je spreken van een vermenging van een cultuur?; kun je voorbeelden hiervan geven?; is hier een reden of oorzaak voor te geven?'</p> <p>Concreet kan het gaan om de volgende zaken die deel uitmaken van een cultuur: taal, muziek, geloof, gewoontes en gebruiken, eten en drinken, uitgaan, muziek, omgang met ouders, vrije tijd,</p>	<p><i>Steekculturen in beeld</i></p> <p>- In de klas worden regionale culturele verschillen in Nederland geïntroduceerd en nader verkend. Dat gaat verder dan het grofmazige onderscheid tussen de bevolking in de grote steden in het westen van het land en het platteland ('de boeren') elders. Interessant is het om te kijken naar de verschillen tussen bijvoorbeeld Amsterdammers, Friezen, Twentenaren, Brabanders, Limburgers. Op een school in een bepaalde streek (of stad) kan de cultuur van die streek nader onderzocht worden. Centraal staat dan de vraag waarin die streek zich onderscheidt van andere streken. In beeld komen dan elementen als taal (dialect – typische woorden en gezegden), traditionele klederdracht, geloof, streekgerechten, gebruiken (volksfeesten), humor,</p>

<p>etc. etc.</p> <p>Een alternatief is om kennis te maken met de geloofsachtergrond van de leerlingen in een klas en de speciale gebruiken en gewoonten van die verschillende godsdiensten.</p> <p>Ook is er een koppeling met geschiedenis mogelijk. Van leerlingen met een verschillende culturele achtergrond kan bekeken worden waarom hun (voor)ouders naar Nederland gekomen zijn: om economische, politieke, godsdienstige of andere reden?</p> <p><i>'Je bent jong en gelukkig niet allemaal hetzelfde!'</i></p> <p>De docent geeft aan dat het ook interessant is om te kijken naar verschillen tussen jongeren. Verschillende jongeren die tot een bepaalde groep horen kunnen er een eigen cultuur op nahouden. Leerlingen gaan in tweetallen of groepjes van 3 of 4 leerlingen een bepaalde jeugdcultuur nader onderzoeken en informatie daarover verzamelen. Dat mag een jeugdcultuur zijn waartoe ze zelf behoren, maar dat hoeft niet. De volgende jeugdculturen kunnen bijvoorbeeld aan bod komen: gabbers, skaters, hardrockers, kakkers, nerds, massakonijnen, migranten, etc.</p> <p>(zie ondermeer www.schooltv.nl/eigenwijzer bij het vak maatschappijleer en jeugdculturen).</p> <p><i>Vooroordelen of niet?</i></p> <p>De docent heeft een lijstje met 20 opmerkingen gemaakt die elk betrekking hebben op verschillende groepen mensen (met een bepaald geloof, een bepaalde cultuur, een bepaalde nationaliteit, uit een bepaalde regio van het land, etc.) Leerlingen krijgen individueel de opdracht om aan te geven welke stellingen juist zijn en welke onjuist. Het is niet erg als ze bij sommige stellingen twijfelen; ze moeten dan wel kunnen aangeven waarom ze twijfelen.</p> <p>De docent bespreekt gezamenlijk de stellingen en rubriceert de stellingen waar iedereen het over eens is en vervolgens die waarover de meningen sterk verschillen. Dit alles is de opmaat om</p>	<p>omgangsvormen, etc. Interessant is ook de gedachtewisseling over wat zo karakteristiek is in de volksaard. Om hier goed zicht op te krijgen kunnen leerlingen hun ouders en grootouders bevragen. Is er sprake van een verandering in de streekcultuur? Is die de laatste tientallen jaren verwaterd? En kun je een verwachting uitspreken voor hoe dat er over twintig jaar uit zal zien?</p> <p><i>Feest!</i></p> <p>In de klas kan een onderzoek verricht worden naar verschillende feesten, al dan niet religieus van aard. Leerlingen 'adopter' in tweetallen een feestdag en verzamelen hierover achtergrondinformatie. Ze worden in de vorm een jaarkalender in de klas gepresenteerd.</p> <p>Vragen die aan de orde komen zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Wat is het voor een feest? Ter ere van welke gebeurtenis, oftewel wat wordt gevierd? - Is het feest religieus van aard? Is er een verbinding met één of meer godsdiensten? - Is het een wijd verspreid feest? In welke landen en gebieden wordt het gevierd? - Wat gebeurt er tijdens dit feest (beschrijving van activiteiten)? - Wat is de oorsprong van het feest? Was het feest vroeger anders? <p>Een variant kan zijn om de belangrijkste feestdagen van drie of vier wereldgodsdiensten te onderzoeken en in beeld te brengen.</p> <p><i>- Debat over het onderwerp: het is goed dat er verschillende culturen in Nederland zijn.</i></p> <p>De docent verdeelt de klas in twee helften. De ene groep verdedigt de stelling; de andere groep verwerpt de stelling. Het is zaak om (in kleinere groepjes) eerst e.e.a. in kaart te brengen en argumenten te verzamelen. Culturelementen die van oorsprong niet tot de Nederlandse cultuur behoren kunnen verkend worden</p>
---	--

	<p>het begrip vooroordelen te behandelen.</p> <p><i>Projectweek rond godsdiensten en godsdienstbeleving in de eigen woonplaats.</i></p> <p>Deel van het project kan zijn het bezoek aan één of meerdere gebedshuizen in de eigen gemeente.</p> <p>Een COS, centrum voor internationale samenwerking (zie: www.cossen.nl) kan helpen met gastsprekers, lesmateriaal, etc.</p>	<p>(met name in de eigen omgeving). Het gaat om aspecten als: muziek, eten en drinken, gebruiken en omgangsvormen, woorden. Van daaruit kan de discussie gevoerd worden of dit alles onze Nederlandse cultuur verrijkt heeft of dat dit juist tot een verarming of vervaging van de Nederlandse cultuur heeft geleid. Vooraf zal een aantal discussieregels afgesproken moeten worden, zoals elkaar laten uitspreken, goed luisteren en daarop reageren, respect tonen voor andere meningen.</p> <p><i>Projectweek rond godsdiensten en godsdienstbeleving in de eigen woonplaats.</i></p> <p>Zie de uitwerking bij vmbo.</p>
--	---	---

Interessante bronnen en relevante websites:

- Schooltv-serie ' De straat'. De belevenissen en ervaringen van een vriendenclub over zaken als uiterlijk, liefde, geweld, natuur, dood en toekomst staan centraal. Op de website is te lezen wat de verschillende religies over deze onderwerpen te zeggen hebben.

Zie www.schooltv.nl/destraat

- Schooltv-serie ' Bruggen bouwen'. Dit is een multiculturele serie over rituelen bij de levensmomenten zoals geboorte, volwassen worden, huwelijk en dood. Op de website is te lezen hoe de verschillende religies hierover denken.

Zie www.schooltv.nl/bruggenbouwen

- www.samsam.net/werldgodsdiensten

Deze website bevat informatie over de grote wereldgodsdiensten: animisme, boeddhisme, christendom, hindoeïsme, islam, jodendom, voodoo.

Achtereenvolgens wordt bij iedere godsdienst onder meer ingegaan op de volgende vragen:

- waar in de wereld vind je de godsdienst
- waar vinden de ceremonies plaats
- wat is het belangrijkste verhaal
- wat zijn de belangrijkste feesten

- www.vanharte.nl. Een site waar alle belangrijke feestdagen van verschillende religies staan.

- www.kinderenwebhotel.be Website voor leerlingen, waar allerlei vragen rond godsdienst en religie behandeld worden.

- www.ncrv.nl/spiritus Hier kunnen leerlingen door te klikken op 'reliwijzer' aan de hand van 21 meerkeuzevragen zien welke religie het best past bij de eigen leefwijze.

Kerdoel 44	De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken zijn.	
Toelichting	<p>Hoe functioneert het Nederlandse politieke bestel? Is Nederland een democratie? Op welke manieren zijn de inwoners van Nederland betrokken bij het politieke proces? Belangrijke vragen waarop leerlingen een antwoord moeten kunnen geven. Zij maken deel uit van een democratische samenleving waarin regels, wetten, rechten en plichten een belangrijk fundament vormen voor die democratische samenleving. Van de leerlingen wordt niet alleen verwacht dat zij inzicht krijgen hoe het politieke bestel functioneert, maar zij maken ook kennis met de verschillende politieke partijen en de standpunten die zij innemen.</p> <p>Het is belangrijk dat bovenstaande zoveel mogelijk 'ingebed' wordt in concrete (voorbeeld)situaties, waarbij de leerling ook zoveel mogelijk zelf onderzoek doet. Bijvoorbeeld door antwoorden te vinden op vragen als: Wat doet een kamerlid?; Wat doet de gemeente voor mij?; Hoe is Willem Alexander klaargestoomd voor het koningschap?</p>	
Perspectieven / invalshoeken	<ul style="list-style-type: none"> ○ ruimtelijk ◆ tijd (enigszins) ◆ sociaal cultureel (enigszins) ○ economisch ○ natuurlijk/milieu ◆ politiek ◆ persoonlijk/individueel 	
	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
Begrippen en onderwerpen	regering minister-president ministers 1 ^e Kamer 2 ^e Kamer parlement volksvertegenwoordiging zetels koning(in) staatshoofd ministeriële verantwoordelijkheid democratie	regering minister-president ministers 1 ^e Kamer 2 ^e Kamer parlement volksvertegenwoordiging zetels koning(in) staatshoofd onschendbaar ministeriële verantwoordelijkheid democratie

	<p>grondwet grondrechten politieke partijen links – rechts verkiezingen kiesrecht verkiezingsuitslag</p> <p>coalitie wetten prinsjesdag troonrede miljardennota</p>	<p>parlementaire democratie/ontwikkeling grondwet grondrechten klassiek – sociaal politieke partijen links – rechts verkiezingen kiesrecht verkiezingsuitslag informatuur formateur coalitie wetten prinsjesdag troonrede miljardennota</p>
Samenhang in vaardigheden	<ul style="list-style-type: none"> – betekenisvolle vragen stellen over een maatschappelijk onderwerp (kerndoel 36) – standpuntbepaling (36) – een eigentijds beeld van de eigen omgeving en Nederland verwerven (38) – een eenvoudig onderzoek verrichten (39) 	
Leerlingen-activiteiten	<p>VMBO (BKGT)</p> <p>- Opdrachten waarbij de politiek, regels en wetten in relatie met de eigen leefwereld of toekomstige beroepen aan de orde komen. Bijvoorbeeld: Gedragsregels in de klas; regels op de club of vereniging. Waarom zijn regels nodig? Door middel van groepswork kan een aantal (school)regels voor de klas bedacht worden. Aansluitend kan gediscussieerd worden over welke regel de belangrijkste is. Een top vijf van regels kan worden samengesteld.</p> <p>- Bespreking van het belang van verkeersregels en de rol van de politie. Bespreking van wetten waar iedereen mee te maken heeft of krijgt: leerplichtwet, belastingwet.</p>	<p>Havo Vwo (vmbo GT)</p> <p>- Aan de hand van de bordesfoto van de nieuwe regering de rol van koningin, minister-president en ministers aan de orde stellen. Vragen zijn: wanneer is de foto genomen, waar, wie staan er op en welke functies hebben de personen. Een variant is een foto van ministers en de 2^e Kamer. Ook hier gaat het om functies en rollen van politici als opmaat voor de behandeling van ons parlementaire systeem op hoofdlijnen.</p> <p>- Onderzoek naar de verschillen tussen de 2^e Kamer uit 1860 en de huidige 2^e Kamer. Dit kan plaatsvinden aan de hand van twee foto's / afbeeldingen. Waardoor zijn de verschillen ontstaan?</p> <p>- Koppeling leggen tussen politiek en economie aan de hand van</p>

	<p>Waarom zijn regels, afspraken, wetten nodig? Wie bepalen de regels en wetten?</p> <p>- Aan de hand van een foto van Koninginnedag ('Koningin Beatrix op bezoek in') een aantal rollen en functies bespreken: koningin, burgemeester en commissaris van de Koningin.</p> <p>- Koppeling leggen met loopbaanoriëntatie en begeleiding. Bijvoorbeeld het werk van politieagent of marechaussee: verkenning van de inhoud van het werk, de benodigde vaardigheden en de opleiding. Eventueel het houden van een interview met iemand die werkzaam is in deze sector.</p>	<p>het nader bekijken van de begroting van de regering. Inkomsten en uitgaven (in hoofdcategorieën) kunnen in kaart gebracht worden.</p>
<p>Doorkijkjes</p>	<p><i>Kinderarbeid; vakantiewerk/baantje in de supermarkt.</i> Leerlingen krijgen de opdracht een onderzoekje te verrichten. Het gaat om bronnen in samenhang met kinderarbeid. Er is aandacht voor de Kinderwet van van Houten, waarmee kinderarbeid in Nederland geregeld werd. Andere bronnen betreffen de huidige regelingen in het kader van vakantiewerk of een baantje in de supermarkt: de arbeidstijdenwet; welke plichten heeft de werkgever?; welke rechten heeft de werknemer?; door wie is dit geregeld?</p> <p><i>Hoe wordt Willem Alexander voorbereid op het koningschap?</i> Aan de hand van deze hoofdvraag verkent de docent met de leerlingen vragen als: wat is monarchie?; hoe is de erfopvolging geregeld?; wordt de kroonprins opgeleid en moet hij 'stage lopen'?; wat is het doel van het bezoek aan landen?; enz.</p> <p><i>Wat doet de gemeente voor mij?</i> Veel jongeren vinden politiek maar niets. Moeilijk gepraat van vooral oudere mannen en vrouwen. Wat moeten jongeren daarmee? Toch hebben zij in hun woonplaats elke dag te maken met de politiek. De gemeente beslist waar een jongerencentrum</p>	<p><i>Wat doet de gemeente voor mij?</i> Veel jongeren vinden politiek maar niets. Moeilijk gepraat van vooral oudere mannen en vrouwen. Wat moeten jongeren daarmee? Toch hebben zij in hun woonplaats elke dag te maken met de politiek. De gemeente beslist waar een jongerencentrum komt, wel of geen skatebaan enz. Opdracht onderzoek hoe de politiek in jouw gemeente werkt. Dit kan aan de hand van een stappenplan. Bij de verkenning van de politiek in de eigen gemeente moeten de volgende zaken onderzocht worden: aantal wethouders en raadsleden; welke partijen zijn er?; het verschil in de functie van wethouder en raadslid; wat is de rol van een burgemeester? Eventueel kan een spreker (wethouder van jeugdzaken of onderwijs, raadslid of ambtenaar) uitgenodigd worden of een bezoek geregeld worden aan het gemeentehuis.</p> <p><i>Wanneer je achttien jaar wordt en de Nederlandse nationaliteit bezit, mag je meedoen aan de landelijke verkiezingen.</i> Weet jij dan al op welke partij je gaat stemmen? Onderzoek de standpunten van een partij en breng hierover verslag uit. Gebruik de stemwijzer voor het bepalen van de keuze.</p>

	<p>komt, wel of geen skatebaan enz.</p> <p>De docent vraagt de leerlingen (eventueel in groepjes) een onderzoekje te verrichten: wat wordt door de politiek in jouw gemeente voor kinderen en jongeren geregeld? Bekijk ook wat enkele politieke partijen in je gemeente hierover zeggen in hun verkiezingsprogramma.</p> <p>Eventueel kan een spreker (wethouder van jeugdzaken of onderwijs, raadslid of ambtenaar) uitgenodigd worden of een bezoek geregeld worden aan het gemeentehuis.</p>	<p><i>Wat doet een kamerlid?</i></p> <p>Er worden groepjes (drie of vier leerlingen) gevormd. Iedere groep kiest een kamerlid van een politieke partij en verricht een onderzoekje naar de activiteiten (en dagindeling) van het kamerlid. Er kan contact gelegd worden en een kort interview plaatsvinden. Ook de specialiteit en achtergrond (vroegere werk en de streek/stad waar hij/zij vandaan komt) kan uitgezocht worden. Per groep kan er verslag gedaan worden.</p> <p><i>Discussie over grondrechten</i></p> <p>- <i>De vrijheid van meningsuiting.</i></p> <p>Centraal staat de vraag: hoe ver gaat vrijheid van meningsuiting? Een bron is bijvoorbeeld het blad Story met artikelen (roddels) over bekende Nederlanders.</p> <p>- <i>Is iedereen gelijk? Wanneer is er sprake van discriminatie?</i></p> <p>Een bron is bijvoorbeeld een artikel of krantenbericht over Lonsdale jongeren die geweigerd worden bij een discotheek.</p>
--	--	--

Interessante bronnen en relevante websites:

www.teleblik.nl

Onderwerpen:

- Wat is er leuk aan politiek?
- Achter de schermen bij een groot politiek debat
- Taken van het staatshoofd
- Een eigen politieke partij oprichten?

http://beeldbank.schooltv.nl

Onderwerpen:

- Derde dinsdag in september
- Prinsjesdag
- Nederland: koning of president?

- Ons staatshoofd Beatrix
- De gemeenteraad
- De Tweede Kamer

www.teleacnot.nl

Bevat onder meer:

- Histoclips
- Aflevering over bestuur van Nederland

Kerndoel 45	De leerling leert de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen voor zichzelf, Nederland en de wereld.	
Toelichting	<p>Bij de behandeling van dit kerndoel moet voor de leerlingen duidelijk worden waarom er na de Tweede Wereldoorlog samenwerking ontstond in Europa. Daarnaast moeten zij de ontwikkeling kunnen aangeven van EGKS naar EEG en, uiteindelijk, de EU.</p> <p>Verschillende vragen komen bij de behandeling van dit kerndoel in beeld: Wat zijn de gevolgen van de Europese samenwerking? Wat bepaalt de EU en waar heeft de Nederlandse regering nog macht? Op politiek, economisch en cultureel gebied is er de laatste jaren veel bereikt. Maar dat betekent nog niet dat alles in Europa op elkaar gaat lijken. Tussen de verschillende landen bestaan nog steeds grote verschillen. Hoe Europees wordt Nederland? Samenwerking tussen landen met een eigen identiteit gaat soms moeilijk, vooral als landen bevoegdheden moeten afstaan. Krijgt Europa straks meer te vertellen dan de Nederlandse regering?</p>	
Perspectieven / invalshoeken	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ruimtelijk ◆ tijd ◆ sociaal cultureel ◆ economisch ○ natuurlijk/milieu ◆ politiek ◆ persoonlijk/individueel 	
	VMBO (BKG)	Havo Vwo (vmbo GT)
Begrippen en onderwerpen	EGKS EEG EU lidstaten Europese commissie Europees parlement Euro open grenzen transport en vervoer toerisme	EGKS EEG EU lidstaten Europese commissie Europees Parlement Raad van ministers monetaire unie: Euro open grenzen migratie mobiliteit transport en vervoer toerisme

	<p>vrij verkeer van geld, werk en personen motieven voor samenwerking</p> <p>economische ontwikkeling werkgelegenheid</p> <p>democratie</p> <p>Nederland en de EU Europees burger</p>	<p>vrij verkeer van geld, werk en personen motieven voor samenwerking solidariteit economische ontwikkeling werkgelegenheid internationale handel: import en export protectionisme en vrijhandel autonomie democratie</p> <p>Nederland en de EU Europees burger</p>
Samenhang in vaardigheden	<ul style="list-style-type: none"> - betekenisvolle vragen stellen over een maatschappelijk onderwerp (kerndoel 36) - standpuntbepaling (36) - eigentijds beeld van de eigen omgeving en Nederland verwerven (38) - eenvoudig onderzoek uitvoeren (39) 	
Leerlingen-activiteiten	<p>VMBO (BKG)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Verkenning van een aantal landen van de EU; hoe is Europa veranderd in vijftig jaar? - Een discussie of onderwijsleergesprek over Europees burgerschap. In hoeverre voel je je Europeaan, of ben je vooral Nederlander of wereldburger? - Een onderzoekje naar de herkomst van een aantal consumptieartikelen. 	<p>Havo Vwo (vmbo GT)</p> <ul style="list-style-type: none"> - De geschiedenis van de Europese samenwerking wordt op een tijdbalk in kaart gebracht. Alle belangrijke jaartallen passeren de revue. - Een discussie kan gevoerd worden over de uitbreiding van de EU. Zijn er grenzen? Tot hoever gaat onze solidariteit? En wat vinden we van de vermenging van culturen in Europa? - Voorbeeldmatig kunnen een aantal landen in Europa behandeld of nader onderzocht worden. Het kunnen landen zijn uit West-, Noord-, Zuid-, Oost- en midden Europa. (zie ook het doorkijkje bij vmbo: 'wie zijn mijn Europese burens?')
Doorkijkjes	<p><i>De landen van de EU en de veranderende grenzen in Europa.</i> Verkenning van de 27 lidstaten en de grenzen van de</p>	<p><i>We maken een kaartspel over de EU</i> Leerlingen in tweetallen een kaartspel.</p>

<p>afzonderlijke lidstaten. Dat kan door voorbeeldmatig (eventueel in groepjes) twee landen uit de EU met elkaar te vergelijken. De kaart van Europa en de veranderende grenzen in de afgelopen 50 jaar kunnen aan de orde komen. Hoe groeide de EU (en de voorlopers daarvan) van 6 naar de huidige 27 lidstaten. In welke landen kun je de Euro gebruiken?</p> <p><i>De geschiedenis van de EU.</i> De klas gaat aan het werk met opdrachten rond een aantal jaartallen. Doel: beeld geven van de ontwikkeling van de EU. De jaartallen worden uiteindelijk op een tijdbalk gezet. Het gaat om de volgende jaartallen, waar de leerlingen ook zelf informatie bij moeten zoeken:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 1951: Welke zes landen maken afspraken over de productie van steenkool en staal? Waarover kun je afspraken maken bij de productie van steenkool en staal? (het gaat dan om hoeveelheid en kwaliteit van het staal); - 1957: Wat betekent EEG? Welke afspraken worden gemaakt? (vrij verkeer van personen, vrij verkeer van goederen, vrij verkeer van geld); - 1973: Welke drie landen komen er bij? (Denemarken, Ierland en het Verenigd Koninkrijk); - 1989: Welke belangrijke beslissing wordt genomen? (samenwerkende landen kiezen voor één munteenheid) Wat zijn de voordelen van een gezamenlijke munt?; - 1992: Welke twaalf landen zijn nu lid en welke vlag wordt gebruikt?; - 2002: Welke belangrijke gebeurtenis vindt plaats? (invoering van de euro bankbiljetten en munten) Welke landen doen mee?; - 2004: In dit jaar traden tien landen toe tot de EU. Welke landen waren dit en geef van ieder land de hoofdstad. <p>Noem ook drie landen in Europa die nog geen lid zijn van de EU.</p>	<p>Er zijn vier categorieën met vragen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. de landen van de EU 2. de euro 3. Europese Unie algemeen 4. kenmerken van de EU-landen <p>Per categorie moeten er zes vragen bedacht worden. Verder is er nodig: een dobbelsteen en een spelleider. Er zijn twee of drie spelers.</p> <p>De spelleider legt van iedere categorie de kaarten op een stapeltje. Speler 1 gooit met de dobbelsteen. Het aantal ogen bepaalt de categorie vragen: 1 t/m 4 zie bovenstaande corresponderende categorieën. Als een 5 of 6 gegooid wordt dan mag een categorie gekozen worden.</p> <p>De spelleider stelt de bijbehorende vraag aan speler 1. Als deze de vraag goed heeft mag hij het kaartje houden; indien fout dan mag de volgende speler de vraag beantwoorden. Daarna is speler 2 aan de beurt.</p> <p>Het spel gaat net zolang door totdat:</p> <ul style="list-style-type: none"> - de kaartjes op zijn; - niemand meer een vraag kan beantwoorden. <p>De speler met de meeste kaartjes heeft gewonnen.</p> <p><i>Leeft Europa bij de mensen? We houden een enquête over de EU.</i> Leerlingen stellen, in groepjes, een aantal mensen dezelfde vragen.</p> <p>Bevraagd worden twintig mensen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - vijf jongeren op school - vijf docenten op school - vijf jongeren op straat - vijf ouderen op straat <p>Stel aan deze vier groepen onder meer de volgende vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Wij leven in Nederland, maar ook in Europa. Hoe voelt u zich: Nederlander of Europeaan? (ook laten uitleggen) - Nederland is lid van de EU. Wat is de EU?
--	---

<p><i>Toeristisch Europa</i></p> <p>De klas werkt in groepjes. Een aantal groepjes maakt een reisfolder van Nederland: wat heeft Nederland te bieden voor toeristen uit andere landen? Wat is karakteristiek?</p> <p>Een aantal groepjes gaat aan het werk met een ander land uit de EU. Ieder groepje een ander land. Ieder groepje presenteert zijn land in een reisfolder of een tentoonstelling.</p> <p>Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Algemene gegevens van het land - In welk deel van Europa ligt het land? - Wat voor klimaat heeft het land? - Wat voor geschiedenis heeft het land? - Wat voor taal en cultuur heeft het land? - Is het land welvarend? - ... <p><i>Wie zijn mijn Europese burenen?</i></p> <p>De leerling gaat met deze opdracht kennismaken met andere landen van de EU. Het resultaat van het onderzoek is een collage waarin de verschillende kanten van een Europees land in beeld komen.</p> <p>Aanpak: De klas schrijft de 27 namen van de EU-lidstaten op kaartjes. Iedere leerling krijgt, willekeurig, een kaartje uitgereikt. Ieder leerling gaat over het land dat op het kaartje staat een collage maken. De collage moet de volgende informatie bevatten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Twee belangrijke bezienswaardigheden van dat land. - Een economische activiteit die belangrijk is voor dat land. - Een historisch persoon uit dat land. - Een belangrijke historische gebeurtenis. - Een nationaal gerecht. - Een foto van het interieur of exterieur van het parlement. - De premier of president van dat land. - Een paar woorden in de taal van dat land, met vertaling. - ... 	<ul style="list-style-type: none"> - De EU maakt regels. Wat merkt u daarvan? <p>Bedenk per groepje nog drie vragen.</p> <p>Stel ook aan drie mensen bij bedrijven of instellingen (bijvoorbeeld een winkelier, ambtenaar, ondernemer) de volgende vraag: 'wat merkt u van de EU tijdens uw werk?'</p> <p>Leerlingen maken de vragenlijst en verwerken de antwoorden in een verslag. Dat kan in de vorm van een boekje, poster, collage van foto's, tekstballonnen enz.</p> <p><i>De EU en mijn gemeente.</i></p> <p>Veel Nederlandse steden ontvangen geld van de EU voor, bijvoorbeeld, het opknappen van oude wijken. Verder moeten ze Europese wetten uitvoeren en hebben ze vaak een partnersgemeente in een ander Europees land waarmee ze contacten onderhouden.</p> <p>In groepjes onderzoeken de leerlingen welke rol de EU speelt op lokaal niveau.</p> <p>Kies hiervoor een aantal gemeentes uit (bijvoorbeeld de gemeentes waar de leerlingen zelf wonen).</p> <p>Maak onder meer gebruik van de internetsites van de gemeentes (type 'Europees' in op de zoekpagina van de site van de gemeente).</p> <p>Verwerk de gegevens in een powerpoint presentatie.</p> <p><i>Personen en de EU</i></p> <p>Mensen kunnen soms een belangrijk stempel drukken op de loop van de geschiedenis. (Zou de Tweede Wereldoorlog tot stand zijn gekomen zonder Adolf Hitler?)</p> <p>Verdiep je in het leven van een historisch persoon die een belangrijke rol heeft gespeeld in de totstandkoming van de Europese samenwerking. Schrijf een biografie (levensbeschrijving) en voeg daar een mooie foto aan toe.</p> <p>Zoek in boeken, bibliotheek of op internet naar een portret van jouw hoofdpersoon. Schrijf een biografie en geeft aan waarom</p>
---	---

	<p>Hang de collages op in de klas en geef per land een korte toelichting.</p>	<p>deze persoon belangrijk is geweest. De klas kan op deze manier een portretgalerij maken.</p> <p><i>'Europe is funny'</i> Een leeftijdgenoot van jou uit de Verenigde Staten komt bij jullie logeren. 'Europe is funny' zegt ze, 'all those different countries, why don't they work together as in the USA?' Het wordt tijd dat zij meer te weten komt over Europa. Voordat zij een rondreis gaat maken, moet ze wel weten hoe in Europa, na de Tweede Wereldoorlog, de samenwerking is begonnen. Zorg voor een sprankelende powerpoint, maximaal 10 minuten. Vragen die aan de orde komen zijn onder meer:</p> <ul style="list-style-type: none"> - welke landen werken nu samen in de EU? - Hoe is die samenwerking begonnen? - Noem drie gebieden waarop de landen met elkaar samenwerken. - In welke landen kun je met de euro betalen? - Welke verschillende culturen en talen zijn er in Europa? - ...
--	---	---

Kerdoel 46	De leerling leert over de verdeling van welvaart en armoede over de wereld, hij leert de betekenis daarvan te zien voor de bevolking en het milieu en relaties te leggen met het (eigen) leven in Nederland.	
Toelichting	<p>Het thema van de welvaartsverdeling op wereldniveau is een 'klassiek' thema voor met name de vakken aardrijkskunde, economie en maatschappijleer.</p> <p>Leerlingen kunnen de welvarende en minder welvarende gebieden op aarde herkennen en benoemen en weten welke criteria een rol spelen.</p> <p>Ze kunnen factoren aangeven die van invloed zijn (geweest) op de mate van welvaart in een gebied.</p> <p>Bij de behandeling van dit kerndoel gaat het ook om de vergelijking tussen gebieden en het op verschillende schaal herkennen van de problematiek.</p> <p>Bij het 'kennen van de complexe wereld' zoals dat verwoord is in de karakteristiek van het leergebied is inzicht in de mondiale welvaartsverdeling wezenlijk. De problematiek van arm en rijk is één van de grote permanente maatschappelijke issues.</p> <p>Van leerlingen wordt verwacht dat ze in dit opzicht betrokkenheid tonen en stelling nemen. Dat betekent dat naast de ruimtelijke, economische (en enigszins ook tijd-) perspectieven vooral ook het accent ligt op het maatschappelijk en het persoonlijk perspectief. Het gaat dan ook om morele dilemma's als autonomie, (zelf)verantwoordelijkheid, solidariteit, etc.</p>	
Perspectieven / invalshoeken	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ruimtelijk ◆ tijd (enigszins) ◆ sociaal cultureel (enigszins) ◆ economisch ◆ natuurlijk/milieu (enigszins) ◆ politiek (enigszins) ◆ persoonlijk/individueel 	
	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
Begrippen en onderwerpen	<p>Noord-Zuid</p> <p>inkomen nationaal inkomen</p> <p>gezondheid analfabetisme natuurrampen</p>	<p>Noord-Zuid</p> <p>factoren van (onder)ontwikkeling</p> <p>inkomen nationaal inkomen inkomen per hoofd van de bevolking inflatie infrastructuur gezondheid analfabetisme natuurrampen</p>

	milieu(problematiek) leeftijdsopbouw middelen van bestaan arbeid / kinderarbeid werkgelegenheid kolonisatie / dekolonisatie grondstoffen wereldhandel eerlijke handel arbeidsmigratie solidariteit	milieu(problematiek) demografie leeftijdsopbouw middelen van bestaan arbeid / kinderarbeid werkgelegenheid kolonisatie / dekolonisatie afhankelijkheid grondstoffen wereldhandel handelsbalans protectionisme en vrijhandel eerlijke handel internationalisering multinational internationale machtsblokken globalisering centrum en periferie arbeidsmigratie urbanisatie solidariteit
Samenhang in vaardigheden	<ul style="list-style-type: none"> - betekenisvolle vragen stellen over een maatschappelijk onderwerp (kerndoel 36) - standpuntbepaling (36) - het gebruik van een chronologisch historisch kader (de tijdvakken) (37) in combinatie met het gebruik van historische bronnen (40) Voorbeelden: <ul style="list-style-type: none"> - Monniken en ridders (arm en rijk in de ME) - Ontdekkers en hervormers (kolonisatie) - Burgers en stoommachines (opkomst industrie en wereldhandel) - Computer en televisie (dekolonisatie) - een eigentijds beeld van de wereld verwerven(38) - eenvoudig onderzoek doen (39) - kaart- en atlasvaardigheden toepassen (41) 	
Leerlingen-activiteiten	VMBO (BKG T) - Het invullen van een woordspin met twee centrale begrippen: arm en rijk.	Havo Vwo (vmbo GT) - Klassengesprek / onderwijsleergesprek over het verschil tussen welvaart en welzijn.

	<p>- Invullen van de juiste woorden/begrippen in twee gatenteksten; één gaat over een arm land, de andere tekst over een rijk land.</p> <p>- Klassengesprek met als hoofdvraag: wat zijn basisbehoeften van de mens; wat is nodig en wat is luxe.</p>	<p>- Verrichten van een verkennend onderzoekje (in groepjes) naar het verschil tussen arm en rijk in het verleden in Nederland. Groepjes kunnen verschillende tijdvakken onderzoeken, zodat klassikaal een beeld door de geschiedenis heen ontstaat.</p> <p>- Demografische kenmerken ontrafelen en daarmee verschillen tussen arme en rijke landen aangeven</p>
<p>Doorkijkjes</p>	<p><i>Een arm land in beeld</i> De docent geeft aan dat we met zijn allen kennis gaan maken met een arm land. Leerlingen mogen groepjes vormen van 3 of 4. Ze mogen samen een ontwikkelingsland kiezen waarnaar ze een onderzoekje verrichten. Daarbij moet gebruik gemaakt worden van de thematische kaartjes in de Bosatlas, internet en een (digitale) encyclopedie. Via een stappenplannetje krijgen de leerlingen aanwijzingen hoe ze het onderzoekje moeten uitvoeren, de taken moeten verdelen en moeten plannen. Een aantal punten moeten in ieder geval van het gekozen land beschreven worden (bevolkingsaantal en samenstelling, hoofdstad, taal, oppervlakte (zoveel maal Nederland), levensverwachting/gezondheid, belangrijke grondstoffen en producten, etc. etc.). In een presentatie (bijvoorbeeld via PowerPoint) moeten de leerlingen vooral enkele duidelijke verschillen met een rijk land als Nederland naar voren laten komen.</p> <p><i>'Kan het niet wat minder?'</i> De docent geeft aan dat het interessant is om te zien wat je in een week gemiddeld uitgeeft. Dit om je bewust te maken van al je uitgaven en of die echt nodig zijn. De leerlingen maken de volgende opdracht (vrij naar: Plein M, WoltersNoordhoff). 1. Maak een weekoverzichtje van de inkomsten en de uitgaven. 2. Verzamel plaatjes van de dingen die je hebt gekocht (etiketten, verpakkingen, advertenties of een digitale foto)</p>	<p><i>De vicieuze cirkel</i> De docent stelt dat het interessant is om te ontdekken, waarom het zo moeilijk is voor gezinnen in ontwikkelingslanden om de armoede te ontstijgen. 'Het begrip vicieuze cirkel kan daarbij helpen'. Dit is een fundamenteel begrip om structurele armoede te verklaren. Allereerst kan gekeken worden naar de vicieuze cirkel 'armoede en onderwijs'. De docent vraagt de leerlingen de volgende punten in een cirkel in de goede volgorde te plaatsen: - in ontwikkelingslanden zijn veel gezinnen arm - kinderen leren niet lezen en schrijven - kinderen krijgen alleen slecht betaalde baantjes - kinderen kunnen niet naar school - kinderen moeten mee geld verdienen Om de vergelijking met een welvarend land te maken, vraagt hij om nu ook de cirkel voor een welvarend land zelf in te vullen. We gaan een stapje verder. We kunnen immers ook kijken naar de vicieuze cirkel 'armoede en gezondheid'. De docent vraagt leerlingen de punten voor die cirkel te bedenken en te plaatsen in de goede volgorde. Ook hier kan als tegenvoorbeeld de situatie in een welvarend land geschetst worden (vrij naar: Marktplaats, Nijgh Versluys). <i>'Hoe groot is jouw mondiale voetafdruk?'</i> De docent wil leerlingen bewust maken van het feit, dat wij (mensen in een welvarend land) veel meer gebruiken en</p>

<p>3. Geef aan wat echt nodig is (basisbehoefte) en wat luxe is. 4. Vind je zelf dat je goed met geld omgaat? Leg je antwoord uit. 5. Bespreek je weekoverzicht met een klasgenoot en geef elkaar een tip om geld te sparen.</p> <p>Het is ook leuk om op internet allerlei tips te verzamelen om geld te besparen. Interessant zijn de sites www.zuinigst.nl (stichting zuinigheid met stijl) of www.3xzuinig.jouwpagina.nl Grappig is het boekje 'Hoe word ik een vrek'.</p> <p>Aansluitend aan de opdracht kan gesproken worden over het leven van een kind of jongere in een welvarend land en van een kind/jongere in een arm land.</p> <p><i>- Natuurlijke hulpbronnen en macht</i> De leerlingen gaan aan de slag met de volgende vraag: 'Heb je macht als je veel natuurlijke hulpbronnen hebt?' Leerlingen zien een foto waarop een auto bij een benzinepomp. Wat zijn de natuurlijke hulpbronnen? Daarna wordt een aantal voorbeelden van natuurlijke hulpbronnen gegeven. Leerlingen gaan aan het werk met een kaartopdracht. Op de wereldkaart geven zij aan welke drie grote landen aardolie hebben en welke grote landen aardolie moeten importeren. Waarvoor wordt aardolie gebruikt? Dit alles leidt naar een beantwoording van de hoofdvraag.</p>	<p>verbruiken van de omgeving en de natuurlijke bronnen dan mensen in ontwikkelingslanden. 'Hoe kun je dat nu zien en vergelijken?' zo stelt hij aan de orde. In een onderwijsleergesprek komen de leerlingen brainstormend snel tot een aantal punten: we gebruiken meer voedsel, meer kleding, meer elektriciteit en water, meer apparaten, etc. De docent geeft aan dat je met het begrip 'ecologische of mondiale voetafdruk' een maat hebt om het verschil in ruimtegebruik van mensen in verschillende landen aan te geven. Het is interessant om uit te rekenen hoe groot je eigen mondiale voetafdruk is. Dit kan door onder meer gebruik te maken van de informatie en de test op www.voetafdruk.nl of www.voetenbank.nl (deze laatste biedt een quick scan). Na het verzamelen van de informatie en het berekenen van de eigen voetafdruk bespreekt hij de stelling (op het bord): 'iedereen op aarde zou een even grote voetafdruk moeten hebben.'</p>
---	--

Kerndoel 47	De leerling leert actuele spanningen, conflicten en oorlogen in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond, en leert daarbij de doorwerking ervan op individuen en samenleving (nationaal, Europees en internationaal), de grote onderlinge afhankelijkheid in de wereld, het belang van mensenrechten en de betekenis van internationale samenwerking te zien.	
Toelichting	<p>Inmiddels is het ruim zestig jaar geleden dat Nederland bevrijd werd van de Duitse bezetting. Hoewel we ieder jaar 4 en 5 mei herdenken en vieren is voor velen 'de oorlog' een begrip dat ver van hen staat. De leerlingen groeien op in een redelijk stabiel West-Europa waarbij vrede en veiligheid voorop staan. Voor grote delen van de wereld is dit niet het geval: spanningen, conflicten en oorlogen bepalen het leven van vele mensen.</p> <p>Leerlingen dienen te beseffen dat in de twintigste eeuw miljoenen mensen slachtoffer zijn geworden van oorlogsgeweld. Ondanks het bestaan van internationale organisaties zoals de VN en de NAVO zijn er nog verschillende brandhaarden in de wereld. Voor de leerlingen moet duidelijk worden dat Nederlandse deelname aan vredesoperaties gevolgen heeft en kan hebben voor de Nederlandse samenleving.</p>	
Perspectieven / invalshoeken	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ruimtelijk ◆ tijd ○ sociaal cultureel ◆ economisch (enigszins) ○ natuurlijk/milieu ◆ politiek ◆ persoonlijk/individueel (enigszins) 	
	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
Begrippen en onderwerpen	<p>Conflicten Verenigde Naties</p> <p>Internationale samenwerking Vredesoperaties Mensenrechten Tweede Wereldoorlog Koude Oorlog Midden Oosten</p>	<p>Conflicten Verenigde Naties Veiligheidsraad NAVO</p> <p>Internationale samenwerking Vredesoperaties Mensenrechten Tweede Wereldoorlog Koude Oorlog Midden Oosten</p>

Samenhang in vaardigheden	<ul style="list-style-type: none"> - betekenisvolle vragen stellen over een maatschappelijk onderwerp (kerndoel 36) - standpuntbepaling (36) - een eigentijds beeld van Nederland, Europa en de wereld verwerven (38) - een eenvoudig onderzoek verrichten (39) - historische bronnen gebruiken (40) - kaart- en atlasvaardigheden toepassen (41) <p>Het kerndoel is ook duidelijk gerelateerd aan kerndoel 45: de leerling leert de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen voor zichzelf, Nederland en de wereld</p>	
Leerlingen-activiteiten	VMBO (BKGT)	Havo Vwo (vmbo GT)
	<ul style="list-style-type: none"> - De grote oorlogen van de twintigste eeuw worden behandeld en op een tijdbalk geplaatst. Uitgebreid aandacht is er voor de Tweede Wereldoorlog en het feit dat deze nog jaarlijks op 4 en 5 mei wordt herdacht. - Leerlingen worden uitgedaagd na te denken over thema's als vrede en veiligheid, zich daarover een mening te vormen en kenbaar te maken. Er is een relatie met burgerschapsvorming: in hoeverre zijn wij als wereldburger zelf betrokken? - Het belang en de waarde van mensenrechten wordt besproken, nader verkend of onderzocht. Ook voor kinderen zijn er rechten! Zie ook de folder van Amnesty International waarin 'al jouw rechten op een rijtje' (30 rechten in leerlingentaal). Zie: www.youngamnesty.nl 	<ul style="list-style-type: none"> - Aandacht voor de behandeling van de Tweede Wereldoorlog (oorzaken, verloop, einde, nasleep, rol van Nederland, etc.) alsmede voor de andere grote oorlogen in de Twintigste Eeuw (Eerste Wereldoorlog, Koude Oorlog, Oorlog in voormalig Joegoslavië). - Debat of discussie over het thema vrede en veiligheid en/of mensenrechten. Leerlingen worden uitgedaagd na te denken over thema's als vrede en veiligheid, zich daarover een mening te vormen en kenbaar te maken. Er is een relatie met burgerschapsvorming: in hoeverre zijn wij als wereldburger zelf betrokken? Eventueel kunnen leerlingen eerst een debattraining volgen. - Aandacht voor mensenrechten. Daarvoor kan de folder van Amnesty International over de Universele Rechten van de Mens gebruikt worden ('al jouw rechten op een rijtje': 30 rechten in leerlingentaal). Een alternatief is de mensenrechten cd-rom, waarmee op een speelse manier kennis gemaakt wordt met de Universele Verklaring. Zie: www.youngamnesty.nl
Doorkijkjes	<i>Woordspin Veiligheid</i> Leerlingen maken een woordspin rond het thema 'Veiligheid' (wat,	<i>Tijdbalk van de twintigste eeuw: oorlogen en conflicten</i> Leerlingen maken een tijdbalk van 1900 tot heden. Daarop zetten

waar, wanneer, waarom).
Stel je voor: je bent zeven jaar oud. Noem drie gevaren waartegen jouw ouders je wilden beschermen.
Noem drie gevaren waarvoor jouw ouders je op dit moment willen beschermen. Vind je dat jouw ouders je te veel/te weinig of op de juiste manier beschermen?
En hoe zit het als je in een oorlogsgebied woont? Dan is niemand veilig!

Nederlandse militairen in Uruzgan: waarom?

Leerlingen onderzoeken waarom de Nederlandse militairen in Uruzgan (Afghanistan) zitten. Hulpvragen hierbij zijn bijvoorbeeld:

- Door wie zijn zij uitgezonden?
- Waarom naar Uruzgan?
- Hoe lang blijven zij in dit gebied?

Samen met de docent bespreken ze het belang van zo'n missie.
Centrale vraag: vind je dat Nederland mee moet helpen om conflicten elders op de wereld op te lossen? Of moeten we alleen helpen in geval van een ramp (hongersnood, aardbeving, watersnood, etc.)?

Zie voor persoonlijke reacties van militairen en familieleden ook:

www.thuisfrontafdeling.nl

Aan dit onderwerp kan eventueel het project 'Veteraan in de klas' gekoppeld worden (zie verder bij de havo/vwo uitwerking).

Waar komen conflicten voor? Het Midden Oosten als voorbeeld

Leerlingen gaan aan het werk met een kaartopdracht. Zij krijgen een kaart van het Midden Oosten. Leerlingen zetten de namen van de landen op de juiste plek op de kaart. Daarna kiezen zij (per groepje) één van de landen en gaan met behulp van diverse websites onderzoeken wat er in dat land aan de hand is. Hierover schrijven zij een krantenartikel.

Artikelen van de diverse groepjes worden verzameld in een speciale uitgaven van het blad "Midden Oosten".

zij een aantal gebeurtenissen op de juiste plaats op de tijdlijn.

1914 - 1918: De Eerste Wereldoorlog

1939 - 1945: De Tweede Wereldoorlog

1945 - 1979: (onder meer) de oorlogen in Laos, Cambodja en Vietnam

1992 - 2000: oorlog in voormalig Joegoslavië

2003 - heden: Inval van de VS in Irak.

Verder ook het jaartal 1949: oprichting van de VN.

Ook het geboortjaar van de leerling krijgt een plek.

Leerlingen krijgen daarna de opdracht om per gebeurtenis kort te omschrijven wat de aard is van het conflict en welke landen betrokken zijn, alsmede het aantal slachtoffers.

Nooit meer oorlog?

De docent bespreekt met de leerlingen het volgende.

Na elke grote oorlog hoopten de mensen dat zo iets nooit meer zou gebeuren. De landen maakten afspraken met elkaar voor samenwerking.

Leerlingen krijgen de opdracht om twee van deze afspraken nader te onderzoeken:

1. Na de Eerste Wereldoorlog werd de Volkenbond opgericht. Hoofdvraag: 'Waarom is de Volkenbond geen succes geworden?'
2. Na de Tweede Wereldoorlog: werd de Verenigde Naties opgericht. 'Onderzoek waar en wanneer de VN actief opgetreden hebben in (dreigende) oorlogssituaties. Geef ook aan of deze acties al dan niet succesvol waren.'

De VN in beeld

Leerlingen krijgen een afbeelding van de Verenigde Naties. Zij onderzoeken wat de betekenis van de afbeelding, wanneer de VN is opgericht en met welk doel.

Daarnaast moeten de leerlingen antwoord geven op de vraag: 'Wat heeft Nederland te maken met de VN?' Ze maken gebruik van een wereldkaart waarop een aantal landen met nummers

		<p>staat. In de genummerde landen is de VN actief geweest de afgelopen decennia. Leerlingen onderzoeken naar welke landen Nederland (bijvoorbeeld na 1989) soldaten heeft gestuurd namens de VN.</p> <p>Variant: stel je voor je bent afgevaardigde namens Nederland bij de VN. Je mag een plan indienen bij deze organisatie. Welk probleem zou jij door de VN willen laten aanpakken? Mijn vredesplan:</p> <p><i>Veteraan in de klas</i></p> <p>De klas doet mee aan het project 'Veteranen in de klas'. Binnen dit project wordt een veteraan op school uitgenodigd. Zie www.veteranendag.nl en vervolgens tabblad onderwijs.</p> <p>Als instap kan gekozen worden voor de actualiteit:</p> <ul style="list-style-type: none"> - de uitzending van Nederlandse militairen naar Uruzgan (Afghanistan) (zie verder ook de vmbo uitwerking). - de oorlog in Irak. <p>Ook kan aangehaakt worden bij thema's als Koude Oorlog of Nederlands Indië.</p> <p>Ter voorbereiding op het bezoek worden de taken verdeeld: een groepje leerlingen zorgt voor de ontvangst en organisatie van het bezoek. Een ander groepje onderzoekt welke veteraan uitgenodigd moet worden. Daarbij zorgen ze voor achtergrondinformatie over het land, het conflict e.d. Weer een ander groepje leerlingen bereidt de vragen voor. Het gaat onder meer om de volgende vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - bij welk(e) conflict(en) was u actief? - wat was het doel van de vredesmissie? - door wie werd u uitgezonden? - was deze vredesmissie succesvol? - wat gebeurde er na thuiskomst? - ... <p>Het bezoek van de veteraan wordt in de klas nabesproken en geëvalueerd.</p>
--	--	---